

Şamil Alâdin

MERDİVEN

“Siz meni unutmadınız, meni
alâ sevesiñiz, öylemi?”
A. Ostrovskiy

I

Cumaertesi künü, aqşam qaranlığı çöküp başlağan maalde, ekspress Ukraina çölleriñi ozıp, Çoñğar köpürine yaqınlaşa edi. Halqara vagonınıñ kupesinde yımşaq, beyaz divan üstünde ayaqlarını haçlap oturğan yaş kişi, yerinden köterildi, pencereden tışqa baqtı.

Tıştı, yeşergen keniş çöl, ufaqlı-irili göller, aşlıq ızanları tazerip tura ediler. Yaş, bu sevimli levhanı körip, seyirge dalğan arada, özünüñ endi Qırım toprağında bulunğanını duyğan soñ, qalbinde sevinç is etti:

– İşte, baba toprağı, – dedi. – Yedi yıl ola, Qırımdaki ne dostumnu ve ne de soyumnu-sopumnu körmedim. Vaqtinen, mensiz közlerine yuqu kirmegen arqadaşlarım, şimdi meni tüşünmey, meni hatırlamaydırlar. Yedi yıl... Aytması qolay... Tüşünip baq... Bu zaman içinde özenlerde nice suvlar aqtı, insanlar nice urba kiyip iprandırdılar. Ya ömür?! Ömür ne qadar deñiştı. Er şey türlendi. Lâkin men. Ah, men deñişmey qaldım, men alâ balalıq esirliğimden.

Yolcu pencereden tışqa baqıp, bu tüşünceler içinde dolanğan arada, onıñnen tanış olayıq.

Biz ilk defa 1924 senesi Bağçasarayda evelki gimnaziya olğan mektepte körüşken edik.

Köyden eki adam keldik, Çürük Suv kenarında, büyük binada bulunğan gimnaziyanıñ müdirini soradıq.

Qapınıñ taşında turğan alçaq boylu, uzun mıyıqlı, karakul qalpaqlı, şişman adam, bizim sözlerimizniñ iç birini qaçırmaq diñlegen soñ, fışnay-fışnay, büyük zametnen içeri soquldı, arası çoq keçmey, qayıp çıqaraq, “müdirniñ evge ketkenini ve eki saattan soñ tekrar kelegecini” bildirdi.

Bu hizmetinden soñ, qapıdaki adam iç bir söz söylemedi. O, zar-zornen qapıdan tışqa çıqaraq, indemey, divarğa tayanıp qaldı.

Bizde ondan soramağa şey çoq edi, lâkin yüzünde büyük ğurur oquğanımızdan sebep, utanıp, müdir kelgenge qadar azbarda beklemeye qarar berdik.

Asma yüzüm terekleriniñ astındaki skemlege oturayıq degende, yanımızğa uzun boylu, tolu vucutlu, beyaz, tögerek, dülber yüzlü, ağızında altın tişi olğan, güzel kiyimli on sekiz yaşlarında bir yaş keldi. Keldi, qarşımızda toqtaldı, ellerini ceplerine soqıp, bizni közden keçirdi. Qaydan kelgenimizni, niçün kelgenimizni ve ne qadar bilgige saip olğanımızni soradı.

Biz onı oca bellep, olğanı kibi söyledik. Bir talaydan soñ, tantanalı sürette yeñini yuqarı çekip, elindeki altın saatına baqtı ve ketmek niyetinen, kene şu ğururlı tavurnı qabul etip, artına aylanğanda:

– Aqılım kesmey, bu alıñıznen sizni gimnaziyağa alırlarmı? – dep taşladı da, yol qapığa doğrudı.

Biz onıñ bu sözlerinden pek sıqıldıq: Ekimiz de başlarımızni aşağı egilttik, qasevetke daldıq.

Men biraz cesaret toplañ soñ, yanımdaki arqadaşıma aylanıp:

– Keyfiñni bozma, – dedim. – Onıñ da çoq añlağan şeyi olmasa kerek.

Arqadaşım indemedi.

Ertesi künü imtiandan soñ men mektepke qabul etildim, arqadaşımıñı qaytardırlar.

Oquv başladı. İlk sefer geografiya dersine kirgende, alttaki ralede, altın tişli, güzel kiyimli yaşınıñ, saatını talebelerge köstermek için sol elini caqına tirep, közlerini ocağa tikip turğanını körgenimnen şaşıp qaldım.

Men yañılğanım. O, oca degil eken.

Aldımızda turğan orta boylu, arıq, asabiy oca bizge Mısırdaki faraunların qulleleri nasıl qalanılğanı aqqında uzundan-uzaq lektsiya oqudı. Biz bezdik, tönüldük, közlerimiz pencerede qaldı, lâkin oca boldurıp da, balalardan birini nevbetçige yollamağancek çañnı qaqqadılar.

El saati taşığan altın tişli yaşqa er cuma künü Qaçı boyundan onıñ entir qalpaqlı babası kele, qanfetke, qalaçqa para taşlap qayta edi.

Dört yıl bir hayal kibi keçti. Bu devir içinde altın tişli yaş iç birimizge, onı maqtaycaqday, zerre qadar güzel teessurat qaldırmadı.

Dersten çıqqanı kibi, ocanıñ evine kete, aqşam keç olğanda qayıp kele turğan edi. Saba er kesten keç tura, qara frençini kiye, potüklerini yıltırata, azbarda, barıp da birisi ayağına basıp bulaştırğanday olsa, sürtmek için cebine paçavraçiq qoyıp çıqa edi. O, iç birimiznen laf etmey, laf etken vaqıtta ise, mıtlaqa mısquillamaqı seve turğan edi. Sınıfta resim dersinden başqa, iç biriniñ aqqından kelalmay, özü de pek esapkâr edi. Onıñ Adı – Abibulla, familiyası Devletov edi. Mektepni beraber bitirdik. Ondan soñ qayda ketti? Nenen oğraştı? Haberim yoq.

Aradan yedi yıl keçti...

Bugün cumaertesi künü, aqşam qaranlığı çöküp başlağan maalde Abibulla – qaydandır, – uzaqlardan Qırımğa keleyatır. Onıñ adı, endi evel benim bilgenim kibi, yalnız Abibulla degil de, Abibulla Suleymanoviç, familiyası kene evelkisi kibi Devletov qalğan edi.

– Ebet, – dedi yolcu, – mende iç bir şey deñişmedi, yedi yılınıñ dört senesini universitetde keçirdim. İlim ve fen dünyasınıñ çeşit pitaqlarından haber bergen professorların aldında tabiat dialektikasını hususunda dört sene lektsiya diñledim. Bismarknıñ Frantsiya – Prussiya cenki hususındaki felsefesini keçtim. Lamprehtnıñ “Zemane tarihçısı” aqqındaki teoriyasını oqudım. Darwinizm üzerine gecelernen oturıp, baş yorulttum, imtian berdim. Altayğa ketken ekspeditsiyada iştirak ettim. Dünyadaki bütün şeylerniñ areket etkenini ve deñişkenini añladım. Bu dialektika mende özüne yer tapmadımı aceba? Öyle ise, men niçün deñişmedim?!

Abibulla Suleymanoviç vagonnıñ penceresinden çekilmey, çoq vaqt tüşünip turdı. Poyezd Canköy stasyasında toqtağanda, artıq tışarısı qaranlıqlanğan, perrondaki elektrik yarığı esapqa alınmasa, uzaqtaki ucsuz-bucaqsız çöl kimsesizlik içinde tınğan ve sağırlanğan edi.

– Çıqıp ortalıqı baqmalı, – dedi, – Qırım tatarların laqırdısını sağındım. Ola bilir, belki, tanış-biliş tapılır.

Divardaki mihqa asılı bicagını alıp, omuzları üzerine yaptı, yolculıqta, yekâne qomşusu olup kelgen qart agronomğa, özünüñ çemodanına muqayt olmasını rica etti, bundan soñ, yavaş-yavaş vagonnıñ merdiveninden tüşip ketti.

Abibulla Suleymanoviç vokzalğa kirmek istegende, qapınıñ yanaşasındaki kitap kioski ögünde turğan, başında şlâpasını yan kiygen nazik yaş bir qızni körüp toqtaldı. Meraqlanıp, kenardan eppeyi vaqt baqıp turdı. Zaten stantsiyağa ne için tüşkenini de unuttı.

Çañ qağıldı. O, istemey-istemey vagonına taba adımladı.

Vagonğa yaqınlaşqanda, yanaşasından çapıp keçken şlâpalı qızni esledi. Poyezd endi köçken edi. Qız er angi vagon da olsa, minmege qarar bererek, acele sürette basamaqlarğa tırmaştı. Abibulla Suleymanoviç yıldırım çabıqlıgınen qızniñ qoltuğına yapışıp, onıñnen beraber vagonğa mindi.

Qız telâş içinde, kendine yardım elini uzatqan belgisiz adamğa: “sağ oluñız”, demek için ağızını açqan arada, şiddetli yel onıñ büyük, beyaz şlâpasını fırlatıp alıp qaçtı. Qız başına elini uzattı:

– Vay, şlâpam! – dep acizliknen qıçırdı, lâkin şlâpa çoqtan közden ğayıp olup ketken edi.

Yel onıñ qılabdan saçlarını nizamını bozdı, qarıştırdı, dalğalandırdı, de közleriniñ üstüne tüşti, de kenarğa yaldadılar. Adiy çuhadan dülber tikilgen qaftanıñ túbünde köterilip turğan köküsleri acele-acele yükselip-alçaldılar. Efsaneli bir dülberlikke malik, yigirmi eki yaşlarında bu qız şlâpanıñ elden ketkenine yanğanı körülip tursa da, özünü elge aldı, bir daqqa qadar indemey turğan soñ, yanında, kendisinen laqırdı başlamaqniñ çaresini tapılmay azaplanıp turğan Abibulla Suleymanoviçke baqaraq:

– Zarar yoq, – dedi ve külümsiredi. Onıñ külüşindeki sadelikni ve dülberlikni körip, bütün qalbiñnen qoşulıp saña da külmek mümkün degil edi. – Zarar yoq. Onı yapqan adam tek bir dane yapmağandır, başqasını alırmız.

Abibulla Suleymanoviç bu laqırdını eşitken soñ cesaretlendi, közlerine tüşken saçlarını qaytarıp turğan qızğa küler yüznen:

– Doğrusını söylediniñiz, – dedi. – İş yalınıñız bir şlâpada olsa, zameti qolay edi. Özüñiz poyezddan qalğan olsanıñız, işte, o vaqıt laqırdı başqa türlü olur edi. Şlâpa ne o!

Qız saçlarını cıyıştırğan soñ, buferler üzerindeki keçitniñ qapısına közeterek:

– Maña ketmek kerek, – dedi. – Beşinci vagon ögdemi, yoqsa arttımı? Men angi vagona olğanımnı da bilmeyim...

Abibulla Suleymanoviç nezaketnen:

– Bizimki yedinci vagon, – dep cevap berdi. – Öyle olğanda, sizge eki vagon daa ögge ketmek kerek. Canım, nege aşığıñız? Bu endi Qırım. Tanış memleketimiz.

Qapığa doğrulğan qız birden artına aylandı:

– Aytqanıñız doğru, – dedi, – lâkin bilmeyim...

– Siz ne dediniñiz? Qırımlı degilim, demek isteysiñiz, öylemi?

– Yoq, canım. Öyle demek istemeyim.

– Şay olsa, meramıñız nedir?

– Lâkin... Qırım ziyade deñişkendir, tanılmaz olğandır demek istedim, mından ketkenim dört yıl ola.

– Dört yıl... Buña nasıl dayandıñız? Qızlar doğğan-ösken yurtlarını çabik sağına turğanlar.

– Aytmağa kelemi? Pek sağındım.

Abibulla Suleymanoviç içün endi laqırdını devam ettirmege munasebet açılğan edi. Qız qomşu vagonğa avuşmaq niyetinen qapığa doğru cürüş etkende, onı toqtatmaq içün:

– Yoluñız uzaqmı? – dep soradı. – Ne yerde tüşeceksiñiz?

Küçlü davuşnen cuvurğan vagonların buferleri, de bir yerge sıqıla, de açıla ve sıqılıp-açılğan sayın, eki vagonniñ arasındaki küçük demir köpürçikniñ yalpaq demirleri qızniñ ayağına toqunacaq, onı ezecek kibi körüne ediler. Qız bunı eslep sağındı, kerı çekildi.

– Amaan... poyezd o derece çabik kete, tap başım aylandı, – dedi ve soñ, – menmi? – dep soradı.

Ebet, siz.

– Süyren stantsiyasına qadar ketecegim.

– Andan soñ?

– Andan soñ maşınağa minmek kerek.

– Köyge ketesiñiz, öylemi?

– Taptıñız. – Qız onı baştan-ayaq közden keçirerek: – Ayıp etmeñiz, maña ketmek kerek, – dedi. – Kupede şeylerim bar. Çeşit al ola bilir?

– Demek, pek aşığıñız... Afu etiñiz... Siz maña adıñızni söylemediñiz... Daa doğrusı – biz tanış olmadıq...

– Ya bu ne içün kerek?

– Canım, niçün böyle sual beresiñiz?

– Kerçekten de, bu sizge nege kerek?

– Belki, bir daa körüşmemiz olur.

– Yoq. Siz yañılışasıñız. Meni bir daa iç bir yerde körülmeycaqsıñız.

– Siz buña eminsiñiz, şaymı?

– Ebet.

Öz dülberliginen insanni saruşlandırıcı yaş, adiy qızniñ közlerine baqqan sayın Abibulla Suleymanoviç özünü unuta edi.

Onıñ da kupede çemodanı bar edi, lâkin o şimdi bu hususta zerre qadar tüşünmey edi.

Abibulla Suleymanoviç köküs keçirip:

– Yoq, mümkün degil, – dedi, – biz qayda da olsa, ne vaqıt da olsa, körüşmege borclumuz.

Qız ğururnen cevap berdi:

- Yoq. Bu iç olmaycaq.
- Er alda, adınıznı söyleñiz, rica etem...

Qız vagonnıñ qapısını açtı, içeri soqulayım degende, Abibulla Suleymanoviç onıñ artından qıçırdı:

- Demek, söylemeyecek oldıñız, öylemi?

Qız zembelekni tutup, qapını yarısına qadar qapattı da, qabaatsız, bala közlerini sıq-sıq qamıçlap:

- Pek yaman meraqlanasıñız, söyleyim: benim adım – Leylâ.
- Familiyañız?!
- Familiyam? – qız toqtaldı, – familiyam: Talib-zade.

Abibulla Suleymanoviçniñ yüzünde quvanç yaşınları doğdı, alevlendiler. O, sıñırsız muabbetini bildirgen nezaketnen öğüne egilerek:

- Sağ oluñız, – dedi ve elini tutup sıqmaq için qızğa oñaytladı, lâkin Leylâ endi yoq edi.

Abibulla Suleymanoviç acizlik içinde boş-boşuna uzanıp qalğan qolunen özüniñ eñsesini qaşdı ve külümsiredi:

– Ne qadar güzel qız. Güzel olğanı için de yanına barması – ceennem azabı! Tabiat oña dülberlikni bağışlağan, dülberlik ise oña parağa oturmağan. İnsannıñ canını yaqmasa ne ola?! Lâkin bunıñ zararı yoq...

Abibulla Suleymanoviç bu tüşünceler içinde artına aylandı. Parovoz davuş berdi. Arası çoq keçmey poyezd cürüşini zayıflattı. İçeri kirgende, kupelerniñ qapıları açılğan, bazı yolcularnıñ ellerinde çemodanlarınen qapığa doğru cürgenlerini kördi. Poyezd yavaşladı, soñra teknil toqtadı.

Tanış-bilişlerini ve tuvğanlarını qarşılap Aqmescit perronına tüşken halq quçaqlaştı, öpüştiler. Qızlar sevgili yaşlarına sarıldı, biri-birlerine qavuştılar.

Çañnıñ toqmağı eki kere urıldı – poyezd tekrar ileri doğru yol aldı.

Bizim yolcu divanğa yaslanaraq, ağızına papirosını qaptı, dudaqları arasından çıqqan tütünü burum-burum olıp ketti.

II

Qaytazan Ağa maallesiniñ Çürük Suv betke burulğan ucunda, tahtadan yapılğan araba qapılı eki qatlı evde, aqşam saat doquz qararlarında qonuşma başladı. Suleyman Devletov, kendini sevip-sayıp kelgen dost-eşlerini büyük ürmetnen qarşıladı, keyf çatmağa baylağanğa qadar, cemiyetniñ canı sıqılmaması için, çeşit laqırdılar çıqardı, olarnı küldürdi, şeñlendirdi.

Qayışçı Cemilniñ apayı Sabe ve Devletovniñ hizmetkârı Dora, niayet, aşnıñ azır olğanını ve artıq ziyafetke başlamağa vaqıt kelgenini gizliden şorbacığa añlatıp kettiler.

Arası bir çerik vaqıt keçkencek stol qatmerli köbetelernen, mor patılcan turşusinen ve Qoz şarabinen bezendi.

Suleyman Devletov, tatar adetince donatılğan ziynetli odanıñ ortasındaki stolnıñ törüne keçti musafirlerge:

– Rica etem, buyurıñız, – dedi, – keç olsun, hayırlısı olsun. Biz biri-birimizni añlarmız. Aydı, buyurıñız, çekinmeñiz...

Musafirler arasında evelden de aşnalıq olğanından, çoq yalvartmay sofraga yanaştılar. Qadelerge şarap töküldi, tepsilerge zeytün qoyuldu, istegen adam, canı sevgen aşına uzandı, vilka ve qaşıqlar areketke keldi, evniñ içi birden canlanıp ketti.

Keñ cavurinli, uzun boylu Suleyman Devletov daa şimdi kırq sekiz yaşlarına barayatqan, hizmette iylekâr, ailede yımşaq tabiatlı, kişinen körüşüvinde nezaketli adam edi.

Evelde Qaçı boyu köyleriniñ birinde kooperativ reislige hizmetinde bulunğan, soñundan şeerge artel yolbaşçılığına avuşqan, böyleliknen beşinci yılını Bağçasarayda keçirmekte edi. Yüzüne doğrulıp baqqanda, onıñ hiyanet, yahut saf qalplı kişi ekenini tayin etüvde çoq zorluq çekeceksiñ. Çünkü külgen adamğa – ırcaya, şaqılday, sözüne itiraz etken insannıñ çırayında qanaatsızlık duydımı, yüzü bulutlana, laqırdısını qısqadan kesip cibere.

Kooperativdeki hizmeti, özünü aytqanına köre, şereflı keçıp ketken. Prikazçıklıknı de, buhalterlikni de, reislikni de bir özü becergen; ne mal ğayıp olğan, ne yañlılıq duyulğan... İş sunıñnen neticelengen ki, özünü altmış yedi yaşlarındaki anasını apansızdan K. köyündeki tul bir qartqa qocağa bergen, çoqqa barmay, rayon teşkilâtı Devletovni, şeerge avuştırğan.

Beş yıl içinde Suleyman Devletov artelniñ de qurtu olıp qalğan. Ondan: “Sen kimsiñ? Bu derecenı nasıl kelıp taptıñ?” – dep, kimse soramağan.

Suleyman Devletov şimdi yavaş-yavaş skemleden köterildi, şarap tolu qadenı eline aldı:

– Sevgili musafirler, – dedi, – özünüñge de malüm, biz işnen meşğul adamlarmız. Evde toplanıp şahsiy tüşüncelerimiz hususunda söyleşip olamaymız. Hizmetteki körüşüvlerimiz ise qızgın iş esnasında olıp keçer. Kündüz demey, gece demey, adsız-esapsız emek sarf etemiz. Onıñ şerefine birer qade içmege aqqımız bar. Qana, köteriñiz!..

Musafirler, ev saibi sıfatınen degil de, hizmette özlerniñ büyügi olaraq Devletovniñ sözlerini can-göñülden diñledi ve soñki teklifine iç bir itirazsız qoşuldılar. Qadeler biri-birine toquştı, sofrada hoş ve şeñ müit teşkil etti.

Köbeteniñ lezeti baqılğan soñ, Suleyman Devletov ikinci qadenı teklif maqsadınen köterilgende, apayı Saniye sözge kırıştı:

O, stol etrafında turğanlarıñ er biriniñ laqırdısına qulaq sala, ayılğan sözlerniñ ciddiyliğine ve zayıflığına köre özünüñ tavrını deñiştire, toqtamay küle edi. Bütün vaqıt aşayt hususunda şikâyetlengenı kibi, boğurdaqqa qadar aşasa, toydım, dep kimsege söylemey turğan. Yaşlıq devri böyle keçken. Qırımğa bolşevikler kelgen soñ degirmende hizmet etken, yaqın vaqıtlarda ise artelniñ skladında terilernı cınıslarğa bölüv işine yerleşken.

Şimdi stol başında özünüñ tüyülgenine sıqılğanını duyurmamaq için ince, qadın sesinen külip, şaqıldap ciberdi. Lâkin bu külküğe kimse qoşulmadı. Darbali qızardı, yanındaki buhalter – Mansurğa baqıp, özüne yardım qıdırdı, lâkin o da başını aşağı egiltti, indemedi. Turıp ketmelimi eken? – dep tüşündi. Lâkin o, böyle yigitlikni ömründe iç bir kere yapmağan edi.

Aşını taşlap ketmek olur mı?

Suleyman Devletov skemlesini artına çekti, ayaqqa turdı, qadesini qoluna alıp, musafirlerge hitapnen:

Bu tıñlıq neden sebep? Qana, tutuñız! – dep sözge başladı. Bu arada tısta arabaqapı acele-acele qağıldı.

Devletov pencerege barıp, soqaqqa baqtı, kimse körünmedi. “Canım, geceley qapını qaqqan. Kim ola bilir?” – dep tüşündi.

Qapı tekrar qağıldı. Devletov ayatta işnen meşğul Doranı çağırdı:

– Bar baq, qapını qaqqan kim? – dedi.

Dora azbar qapığa cuvurdu.

Devletov tekrar sözge başlaycaqta, odanıñ qapısı yavaştan açıldı, elinde çemodanı, üstünde temiz, cıynaqlı kostümü, sevinçten közleri parıladağan kişi içeri kirdi. Musafirler belgisiz adamğa aylanıp, şübeli-şübeli baqtılar, Devletov ayaqqa turdı, dumanlanğan közlerini yolcuğa tikip, oña taba doğrudı, yer kösterip:

– Buyurıñız, – degen edi, yaş Devletovniñ boynuna atıldı.

– Babam, meni tanımasıñız mı? – dedi.

Devletov, Abibullanıñ sesini eşitken soñ, buz-buzladı:

– Oğlum, Abibulla! Sen qaydan peyda oldıñ? – dedi. – Oğlum!..

Karavananıñ içinden öz çanağına tataraş qoymaq için eline qaşık alğan Saniye, belgisiz adamniñ sözlerini eşitken arada, qaşık elinden tüşip ketti.

– Vay, men kimni körem, – dep qıçırdı. Oğlum, közümden uçtıñ... Bu, ne qadar bahıtlı aqşam eken!

Abibulla Suleymanoviç özünü, babasınıñ qolları arasından qurtarıp, Saniyenıñ boynuna sarıldı, eyecanlı bir alda:

– Sayğılı anam... Men bütün vaqıt sizni tüşüne edim, – dedi. – Ya bu nasıl şey? – O, anasınıñ sağ eliniñ buğumında yara tamğasını esledi.

Saniye, quvanç içinde, onıñ suallerini eşitmey, oğlunıñ közlerinden öpe, onı öz bavrına çeke edi.

Suleyman Devletov, oğlunıñ raatsızlanıp sorağan sualine:

– Qorqunçlı şey yoq, – dep cevap berdi, – Eki yıl evelsi olğan şey. Üstüne evniñ saçağından közev tüşken edi, tamğası qaldı. Aydı, yetti, Saniye. Otur... Tınçlan. “Sol közüm oynay”, dey ediñ. Kördiñmi? Yalan söylemey ekensiñ. Bitir, bitir aydı... Musafirlər... benim sizge söyley turğan Abibullam – işte bu. Köresiñizmi, balaban arslan olıp ketken. Bu ne bitmegen ağlav şu?! Vazgeç şunu. Rica etem, oğlumnen tanış oluñız.

Abibulla Suleymanoviç anasını tınçlandırğan soñ, musafirlerniñ qollarını aldı, evniñ içini közden keçirdi, soñ elini-betini yıqamaq ve urbasını deñiştirmek için Doranıñ peşinden çıqıp ketti.

Abibulla Suleymanoviçniñ artından qapı qapalğanı kibi, yañı baştan şeñlenip ketken sofranıñ etrafında qaç şahıs daa buluna edi ki, olarnıñ birisi Kâzim oca, digeri onıñ qarısı Selime edi.

Kâzim oca endi elli yedi yaşlarına kelgen, saçları çalarğan, közleri içke oyulıp ketken, uzun boylu, qarıq sesli edi. O, asıl da az laqırdı ete, er nasıl bir muşaverege qoşulsa-qoşulsın, – soñunda “E-e, bizden endi keçken”, – dep toqtay edi... Şay degende, adeti üzre, qarısı da mıtlaqa ögünü aldırıp – “meni mezarğa ozğarmay tura, saña bir şey olmaz”, – dey turğan edi.

Kâzim oca keçken asırnıñ soñlarında Örenburg medresesini bitirgen, esap, fizika ve digər tabiat fenlerinden haberdar olğan, Bağçasarayda on yedinci yılını ocalıqnen keçirmekte edi.

Sofra başında turıp da, adı añılmağanıñ biri de Mansurnıñ qadını Üsniye edi. Uzunca boylu, tolu ve tüzgün müçeli, qara qaşlı, qara közlü Üsniye yigirmi dörd yaşlarında, sevimli bir qadın edi. Mansurğa qocağa çıqqanı beş yıl olğan. Bugünge qadar onıñ canını ağırtacaq kibi iç bir söz aytqanı yoq. Qocası yaman arekette bulunsa, indemey keçirgen, daima eyiliknen cevap bergen.

Mansur yaşlığında zincirlıda biraz diniy tasil körgen, çoq zaman ozğan soñ, buhgalter zenaatını elde eterek, ilk vaqıtlarda vokzalnıñ eksport mallar kontorasında çalışqan, şimdi artelde hizmet ete edi. Onıñ dindar babası birden-bir oğlunu ağır tabiatlı östürgen. Mansur sekiz yıl evel tuberkuloznen hastalanğan, alâ bugün onıñ pancasında çırpına edi. Bazı vaqıtlarda derti tutqanda, aftalarnen töşekte yatıp qala turğan edi.

Üsniye 1930 senesi Aqmescit feldşer mektebini bitirip kelgende, A... köyündeki dervizada Mansurnen tanışqan. O künden soñ Mansurnıñ tasalı yüreginde Üsniye için teren muabbet duygusu uyanğan. Ketken sayın eki qalp biri-birine isingen. Künlardan bir kün sessiz-soluqsız, davulsız-zurnasız evlenip ketkenler. Atta qomşuları bile bu işni ikinci künü sabası apansızdan eşitip, şaşıp qalğanlar. Arslan Ağa maallesı toysuz kelinni ömründe birinci kere körgen. O kün – bu kün Mansur ve Üsniye birlikte ömür sürmekteler.

Mansur ilk baqışta miskin körünse de, aqiqatta keskin tabiatlı ve açuvlanuvı esnasında qaltırıp, qızışıp ketken kişi edi.

Üç yıl evel Üsniyeniñ bir naçar oğlançığı olğan, eki aylıq ekende ölip ketken. Ondan soñ bala degen bala körmegen.

Aqşam üstleri, yañı cürüp başlağan evlâtlarınıñ ellerinden tutıp, Hansaray bağçasına kezinmege çıqqan qadınlarnı körgende, Üsniyeniñ yüregi yana, hor ola. Bu hususta Mansurğa laqırdı açqanda, o indemey, sofağa çıqıp kete edi.

Hızmetten kelgen soñ Üsniyeniñ yalınız bir eglencesi bar edi, o da – işçi klubuna barıp, bediyy-aveskârlar tögereginiñ çalışuvını seyir etmek edi. Tap soñunda, aqayınıñ: “Yaşlarnı körmege qatnaysıñ”, degen sözünden soñ, klubnı da biraqqan edi.

Bundan eki daqqa evel qarşısında turğan Abibulla Suleymanoviçni körüp, özüne uzatılğan qolnı tutqanda, Üsniye ne içündür, utanıp qızardı. O çıqıp ketken soñ ise, tüşüncege daldı, özünüñ keçken ayatını bir ande hatırlap aldı.

Üsniye yalınız bir adam tarafından sevlmekni istegen. Bu arzuğa nail olğan. Öz taliyini Mansurnen bağlağan.

Şimdige qadar özünüñ aileviy ömrü hususunda iç kimsege bir söz söylemedi ise de, soñ aylar içinde Mansurnıñ, aqşamları evge saruş kele bergenini körüp, qaarlenmege başlağan edi.

Qomşuları onıñ ketken sayın azğanını özüne söylegende, indemey keçire, soñundan azaplana, ağlap toqtay edi.

Bugün aqşam da, ziyafet başlağanından berli sanki iç kimsenen laqırdı etmegeniniñ sebebi de bu edi. Yalınız Darbali tüyülgen vaqıtta külümsirep taşladı. Laqırdığa qoşulmaq istemedi.

Abibulla Suleymanoviç çıqqanı kibi, Suleyman Devletov qadelerge Qoz şarabı toldurdı, zeytün çanağını ortağa çekti:

– Rica etem, – dedi, – Abibullanıñ kelüvi şerefine köteriñiz, sağlığı için, özü stol başına oturğan soñ da içermiz! Aydıñız, çekinmeñiz! Saniye: “Közüm oynay da, közüm oynay”... miyimni aşadı. Nafile degil eken. Qana, Saniye, sen ne deyeceksiñ? İç-iç ketsin. Qorqmağa şey yoq. Keskin degil o...

Musafirler tekrar qadelerini tüpledi, soñra çanaqqa uzanıp, zeytünü maqtamağa başladılar.

Devletov:

– İçkige icat şey, – dep gururlandı, – Köyden anam yolladı. Onda zeytünüñ bitken vaqtı asıl da olmay.

Stol başındakiler ekişer dane qapqan soñ, çanaqniñ astında endi sanki şey qalmağan edi.

Bu sefer Elmaz aptege qade teklif etken tapılmadı ise de, zeytün hususunda laqırdınıñ uzanğanını körüp, çanaqniñ túbünde qalğanlardan bir dane alıp qaptı, soñra, lezetini begenmeyip ağızınıñ içindekini çıkarıp, gizliden sofranıñ astına taşladı.

Bu arada yavaştan qapı açıldı, Abibulla Suleymanoviç kirdi. Musafirler yerlerinden köterilip, oña törden yer berdiler.

Qadeler tekrar boşalğan soñ, ondan, uzaqlardan haberler soraldı. Bu levhada baş rollerni Devletov ve Saniye oynadı, musafirler ise temaşacı oldılar.

– Men çoq yerlerde bulundım, – dedi Abibulla, – oqudım. Oqudım ve ayatnı öğrendim. Oqumay, ömrünü öğrenmege talaşuv – manasız bir şey, bunu özüñiz de añlaysıñızdır.

– Oqumaq gerek, oğlum, – dedi Saniye, – lâkin yedi yıl... Tüşünip baq! Yedi yıl iç bir haber yollamamaq mümkünmi? Buña kimler dayanır!.. Seniñnen çıqıp ketken Çavuşniñ oğlu Vadim bir yılınıñ üstüne qayıp keldi, ondan seni soradıq, “Altayğa ketti”, – dedi. Şundan berli seni körmege telmirdik.

Birinci kere körgen bu adamları öğünde, anasınıñ öpkelevi yengil bir al degil edi. Ne için kelalmağanını bir arada añlatacaq, amma şimdi sofrada başında uzun tarihni söylemege acet barmı edi?

Anasına yalvarır kibi baqıp:

– Sabır et, ana, er şey añlaşılır, – dedi. – Köresiñ, men ğayıp degilim. Sağ-selâmetim.

O, bu sözlerni söylegende, qarşısında indemey oturğan Üsniyenin nazlı baqışlarına ve saf körünişine diqqat ete edi. Anasınıñ öpkelevleri onıñ göñlüni hırpalağanı kibi, aldındaki mazun qadınıñ nefes aluvında da özü için bir samimiyet seze edi.

Kâzim oca elindeki sigar tüpçigini küllükke taşlağan soñ:

– Oquğan yerin qayda edi, Abibulla? – dep soradı. – Peterburgdamı?

Abibulla külümsiredi;

– Canım, nasıl Peterburg? – dedi. – Siz, Leningrad demek istediñiz, ğaliba?

– Ebet, ebet, – dedi Kâzim oca. – Aqılımdan çıqa kete... Leningradta oqudın, öylemi?

– Yeq, evelâ Moskvada, soñra Sverdlovskta.

– Dersler ağırdır, degilmi?

– Yengil edi, dep olamam. Aristotelniñ bütün felsefe mektebini keçmek gerek oldı. Bu, qolay hizmet degil.

Felsefe sözü çıqqanı kibi, ocada, laqırdı için meraq artqanı duyuldu. O, metafizikanen müsbet ilim arasındaki farkniñ neden ibaret olğanı hususunda adsız-esapsız sualler berdi ve bu meselege özüniñ nazarını bildirdi.

Laqırdı Abibulla Suleymanoviçni artıq terletip başladı. Böyle halq arasında özünen felsefe saasında muşaverege qalqışacaqday adam tapılır dep iç ümüt etmegen edi. Sofra başındaki adamların yüzlerini körüp yetiştirmeden, ocanın soravları onı raatsızlay edi. Çünkü Abibulla

Suleymanoviç felsefe fenlerinden keçken derslerini bütün inceliklerinen hatırğa tüşürüp olamay, sıqıla ve “bu ocağa qaydan rastkeldim bilmem”, dep öküne edi.

İlmiy şekil qabul etken laqırdı, Suleyman Devletovniñ canını sıqtı. Saniye özünü tutup olamadı:

– Kâzim oca, – dep sözge kirişti, – buyursañız. Er kes içti, sizniñki tura. Sıradan artta qalmaq olurmu?

Kâzim oca qadesine uzanayım degende, qarısı – Selime elinden çekerek:

– Yeter endi, – dep qıçırıp ciberdi. – Çıldırğan ekensiñ, canım aqay. Evge seni kim alıp qaytacaq? Maña ıšanasıñımı?

Kâzim oca bala kibi külümsiredi:

– Saña ışansam ne olğan ya, apay? – dedi. – Yolğa çıqsañ, on sekiz yaşında qızçıq kibi ketesiñ, cürüp artıñdan yetmekniñ çaresi olmay, meni qoltuqlap alıp ketalmaycaqısıñımı?.. Qana, içecek yoqmı?

Devletov qadelerini tekrar toldurdu:

– Aydıñız, musafirler, – dedi ve Abibulla Suleymanoviçke işmar etti, – tutuñız! Kâzim oca, siz qorqmañız, saruşılsañız, maña ışana bilirsiziñiz. Evde törümüz boş; Selime apte, qasevet etmeñiz, sizni de yerleştirmeye yer taparmız. Laqırdığa kirişmey, susıp turğan Darbali:

– Ya meni ne yapacaqısıñız, men endi çoqtan saruşım, – dep ince sesinen şaqıldadı. – Kâzim ocanı bir minder üzerine çekip taşlarsıñız, tınar qalır. Ya meni?..

– Seni klerge cıyıştırmamız, – dedi Devletov, – şarap şişeleriniñ yarısından çoqusı klerde tura, yüregiñ sıqılğan sayın, azar-azar aç berirsiziñ.

Devletovniñ sözleri Üsniyeniñ merağını qozğağanından, yarı utanır bir şekilde:

– Siz çoq merametlisiñiz Suleyman ağa, – dedi. Bu arada közleri apansızdan Abibulla Suleymanoviçniñ közlerinden rastkeldi, ekisiniñ baqışları biri-birine doğrudı, Üsniye qızarıp, başını aşağı egilterek: – er keske yer ışandırsañız, elvermez, – dep ilâve etti.

Abibulla Suleymanoviç, bir melâike baqışinen közetip alğan yaş qadınıñ yüzünde bir yaqınlıq is etti. Onıñ qalbi sıqıntı içinde çapalandı, şarap içmek için köterilgen eli birden zayıfladı, az qaldı, qadesi yerge tüşecek ve parça-parça olacaq edi. “Bu ne qadar dülberlik, canım”, dep tüşüñdi ve birden, onıñ yanındaki aqçıl betli, kiyik baqışlı kişiğe közetip: “Ebet, onıñ aqayı olmalı”, dedi.

Kâzim oca, Selimeniñ, “içme” dep ısrar etüvine tabi olmay, qadeni büyük hoşnutlıqnen köterip, içip ciberdi.

Darbali ve Mansur öz qadelerinen oña yardımğa keldiler. Abibullanıñ ise, elindeki qadesi kenarğa qıyısqan, içindeki şarabı yerge aqayım dep tura edi.

Devletov taacipnen:

– Abibulla, qadeñe toqunılmağan, bu nasıl şey? – dep soradı. – Hayır ola! Ayıptır, böyle şeñ bir cemiyette özüñe kösterilgen nezaketni red etmek mümkünmi? Qana, ya siz, qomşu! Siz niçün içmediñiz? – Devletov, Üsniyeniñ aldındaki qadeniñ de üstünden bir yutum şarap eksilmegenini körgende, yüzünde zayıf külkü alâmetleri peyda oldılar: – aramızdan qartlarını saymağanlar bar, – dedi.

Abibulla sözniñ kim hususunda ekenini birden farqlap olamay, evelki alında qaldı ise de, soñundan, stol başında asıl olğan tınçlıqni duyıp, birden seskendi:

– Maña aytasıñızımı, baba? – dep soradı. – Afu etiñiz, nedendir bilmem, tüşünip qalğanım. – O doğrudı, qadeni yuqarı köterdi, içmek için oñaytlandı, lâkin Selime yenge onı toqtattı.

– Madamki keçiktiñ, qardaşım, o alda, keçik-kenlernen iç, – dedi. Qana, sıradan qalğan kim edi?

Bu laqırdılar arasında közüni almay, Üsniyege baqıp turğan Saniye özünü bir şey bilmegen kösterip:

– Üsniyeden ğayrı keçikken olmadı, – dep cevap berdi. – Yaramaz, Üsniye, bizni aldamaq istediñ. Şimdi cezañı bulacaqısıñ. Qana... tut, benim oğlumnen içeceksiziñ. Yoq-yoq. Saqın laqırdı eteyim deme. İlle içeceksiziñ. Men añlamam.

Üsniye içmeyecek olup ısrar etti, lâkin Saniyeniñ zorundan qurtulamadı. Tamam bu arada keskin öksürükler içinde çırpınğan Mansurnıñ divar kesilgen yüzüne baqıp aldı da:

– Ne yapmalı, içecektirim daa, – dedi, sofranıñ üzerinde özüne doğru uzatılğan Abibullanıñ qadesine qadesini toqundırıp, yarısına qadar içip, yerge koydı.

Şimdi onıñ közleri kimseni körmey, kimseniñ davuşını eşitmey ve ne yerde oturğanını bilmey edi.

Saniye özünüñ becergen bu işinden pek memnün qaldı, başları eppeyi dumanlanğan musafirler Üsniyeniñ qızarğan çeresinde iç bir türlü sır oqup olamadılar.

Yalıñız Kâzim oca sarımsaq kibi tiri qaldı, şeñlendi, laqırdılarğa can-göñülden qoşuldı, lâkin evelde canlı körülgen Mansur, köşedeki divar yastığıñıñ ucunu yerge yıqtırıp, üstüne başını qoyaraq, hırıldap, yuqlap qaldı.

Abibulla Suleymanoviç, bu esnada, Üsniyenen laqırdığa kirişti, oña özünüñ ömründe müim esap etken vaqialarınıñ bazılarını ikâye etti, Üsniye başta utansırmaq istedi, musafilerniñ biri-birlerine köz qoymağa aveslikleri bitkenini duyğan soñ, komplimentlerge muqayt ve qısqa cevaplar berip başladı.

Yarı gece zamanında musafirler qaytmaq için yerlerinden köterildi, ayattaki ayaqqaplarını tapıştırıp kiydi ve sağıqlaşmağa başladılar. Üsniye, teren yuquda bulunğan Mansurnı uyantmaq istep, elinden-ayağından çekkelep baqtı, lâkin iç bir şey kâr etmedi.

– Tiyme yatsın, raatlansın, özüñ de qal, – deseler de, o teşekkür etip, qapığa doğrudı.

– Sağıqlıqnen qalıñız, geceñiz hayır, – dedi, – sofağa çıqtı, bu arada abdezlik yanında indemey turğan Abibulla Suleymanoviçni esledi. – Siz de keliñiz, Saniye apte, musafiriñizni de alıp keliñiz, – dep ilâve etti, aqırın-aqırın merdivenden aşağı tüşip ketti.

Tahta araba qapı qapalğan soñ, Devletov ve Saniye içke kirdiler.

Abibulla Suleymanoviç yerinden qıbırdamay, çoq vaqıt azbardaki terekleriniñ dallarına ve uzaqta Top-qaya üzerinde sarqqan bulutqa baqıp turdı.

III

Ertesi künü quşluq maalinde Abibulla Suleymanoviç Hansaray azbarında kestane teregi altındaki skemleniñ üzerinde yapa-yalıñız otura edi. Elindeki ince ayva fısqınınen topraq üstünde bir daire çizip, onıñ üzerine dalğın-dalğın baqaraq, teren tüşüncelerge kömülgen edi.

Küneş şavleleri ziynetli saraynıñ divarlarını aydımlatqan, bağçanıñ ortasındaki qadife çeçeklerini şeñlendirgen. Eriñlanların gönçeleri açılğan, qaysı terekleri çeçeklengen, otlar-ölenler yeşergenler. Gürdeli dallarınıñ üzerinde bülbüller sevimli nağmelerini töke, ortalıqnı şeñlikler içine ğarq ete ediler.

Abibulla Suleymanoviç çoq vaqıt susıp turğan soñ, başını köterdi, çevre-çetine köz taşladı.

“Bağçanı ziyaret etkenler çoq ola ekenler”, – dep tüşündi.

Halqınıñ yüzünde azamatlı hizmetten soñ bir hoşnutluq sezile, er kes bayramdakisi kibi şeñ edi. Küneşten yanğan, kökrekleri açıq, sağlam yaşlar qızğın laqırdılar etip, sıra-sıra olup kezine, arttan küler yüzlü qızlar adımlaylar. Qarşıdaki skemlelerde oturğanlar saraynıñ yüksek minarelerini seyir etip, onıñ tarihına ve arhitekturasına teren qıymet kese ediler... şeñniñ eski ömrüne alışqan Abibulla Suleymanoviç için bu yañılıqlar hucur olup körüne edi.

Paynına oturıp bezerek, endi skemleniñ diger ucuna çekilip, saraynıñ italyan örneklerini seyir etken Abibulla Suleymanoviç apansızdan, uzaqta, qaya üstünde çapqalağan balaların davuşını eşitti. Olar töpede, yelemlik yerde sazağan uçura ediler.

“Balalıq ne qadar güzel şey, – dep tüşündi. – Men eñ tatlı künlerimni balalığımda keçirgen edim. Qoşuğa çapqan bir cüyruk kibi keldi-keçtiler. Ebet, cüyruk kibi kelip-keçtiler. Şimdi olardan eser qalmadı. Eñ saf tüşüncelerimni göñlümniñ terenliklerine kömdim, olarnı ebediyen unuttım. Babamniñ qaraltısında sade ömür keçirgen edim; men eybetli edim. Balalarnen “Doldu” oynağanda, elimnen yaqalanılmağan kimse qalmay, cemiyetlerge barsam, Devletovniñ oğlu dep, meni elleri üzerinde kezindire turğanlar. Men ğururlı edim. Ğurur... qudretli ve metinli söz... Ğarip Abibulla! Unut! Episini unut. Çünkü babañ, Suleyman Devletov şimdiden soñ iç bir vaqıt

evelki derecesini tapılmaycaq. Sen ise, Qaçı boyunuñ yeşil bağçalarında serbest, bir bülbül kibi kezinmeyecsiñ. Rayon kooperativ birliginde işlegen dayım yardımğa kelmegen olsa, biz ğayıp edik. Babamnuñ canını o qurtardı. Şimdi sağ-esenmi, bilmeyim...”

Abibulla Suleymanoviçniñ közleri aldında, bütün ayat yolu canlandı, bir tüş kibi keldi. Soñra, kökü keçirdi.

Altın şavlelerini saçıp turğan küneş isar taldasından çıqıp, kestane teregi pıtaqlarından qurtularaq, Abibullanıñ celkesine töküldi, terletti.

O, yorğun başını köterip, büllür kibi açıq kök yüzüne baqtı da:

– Ne qadar can sıqısı, – dedi. – Aceba mında benim ömrüm böyle keçecekmi? Men dayanıp olamam. Keterim. Uzaq, eski bir köyge keterim.

Skemleden köterilip, elindeki ayva fişqını sağğa-solğa sallay-sallay, zornen eşittirip sızğıra-sızğıra qapıdan çıqtı. Saray aldındaki köpürden keçti, sol taraftaki qaldırımğa ayaq basayım degende, ögünde eki qadın peyda oldı.

Oların birisi, Üsniye edi. Qomşusinen beraber poçtağa kete edi. Tüşüncege dalıp keleyatqan Abibulla Suleymanoviçni körgeninen, yüzü azaçiq qızardı, birden adımlarını çabikleştirdi.

– Canıñız sıqılsa kerek, öylemi? – dep söz qattı ve yoluna devam etti.

Eyecan içinde, Üsniyeniñ sözlerini zornen eşitken Abibulla Suleymanoviç:

– Ebet, can sıqısı, – dep cevap berdi.

Yaş qalpke ateş taşlağan qadın, Hancami aralığında közden coyuldu.

IV

Şeerniñ üzerine aqşam qaranlığı çökti. Küçük evlerniñ pencerelerinde ve açıq sofalarda yarıqlar köründiler.

Bu vaqıtta Üsniye aqşamlıq yemekni çoqtan pişirgen, azbardaki dut tereginiñ túbündeki tapşan üstünde oturıp, Mansurnı bekley edi. Sarı balçıqnen silanğan ocaqnuñ üstünde güğümniñ suvu qaynay, dut terekniñ üstünde çır-çır mazinler söylene, sofaniñ ögünde yelqanatlar uçuşa ediler.

Mansur, Devletovnuñ evinden bugün üyle avğanda qayıp kelerek, biraz oturğan soñ, baş avrusını çezeyim dep soqaqqa çıqqan, dört saattan berli daa körülmey edi. Üsniye alevlenip yanğan ocaq içindeki ateş başında onu bekley edi. Odunlar yanıp bitken soñ, qorları qızarıp turdı, hayli vaqıttan soñ, olar da kögerdi, aqibeti sönip başladılar.

Üsniyeniñ yüreginde azap uyandı:

“İnsannıñ ömrü tıpqı bu ateş kibi, – dep tüşündi. – Qalbiñ bir arslan yüregi kibi ura, ömrüñ perişan alğa kelgen soñ, yana-kül ola. Men yaş edim, er külgen yüzge küldim, küskün çereni acıdım. İnsan-insanğa sadıq dep bildim. Buña qarşılıq alğan mukâfatlarım ne oldı?

Raqı davası... üstüme cekirüvler... Başqa şey körmedim.”

Yavluğinen közlerini silip aldı, lâkin yüzünde tekrar ökünç köründi.

Saat doquz qararlarında Mansur taqattan tüşken bir alda, küçük qapıdan içerige soquldı, adımlarını nizamsız sürette alaraq azbar boyu evge doğrudı. Merdivenden aqırın-aqırın sofağa tırmaşayatqanda, dut teregi astında sesini çıqarmay oturğan Üsniyeni esledi:

– Sen mındasınıñ mı? – dep soradı. – Öz başına oturğanıñ ne?

Üsniye közyaşlarını gizleyerek:

– Ya ne yapayım? Kimnen oturayım? – dep cevap berdi ve yerinden qalqıp, ocaq üstündeki güğümden çaynikke suv tökmege başladı.

Merdivenniñ yarısına çıqqan Mansur, entir-tentir tekrar aşağı endi, tapşannıñ üzerine çökerek:

– Aqşamlıq ne pişirdiñ? – dep soradı. Bu arada eki elinen başına yapıştı. – Uff... Başım fena ağıra – dedi, rafçiq üstünde dünden qalma yarım şişe olacaq, ketirse!..

Üsniye, Mansurnıñ yüzüne baqqaninen, kene içip kelgenini farqladı, lâkin indemedi. Tavağa qoyğan tatarasını aldına yerleştirdi.

– İşte aqşamlıq yemek, – dedi. – Bu vaqıtqa qadar bir şey aşamayıp, şimdi raqı qıdırğanıña şaşam. Evni-barqını unutıp kettiñ. Mansur, tüşünip baq, men de seniñ kibi insanım. Meni çekiştirmekte ne tapasıñ? Şeerde benim de tanışlarım-bilişlerim, ve niayet, benim de dostlarım barlar. Qapıdan paynıma çıqsam, darılasıñ. Ya, özüñ... özüñ bunu niçün unutasıñ?..

Tavaniñ içindeki aşlarını qarıştırıp, maddesiz tarzda zornen aşap başlağan Mansur, bütün ömründe qarısınıñ arzularını añlamağanı kibi, şimdi de söylegenlerini añlamay, onı aldında bulutlar içinde kibi köre edi.

– Men azaçiq... azaçiq içmek isteyim, – dedi. – Barmı? Olsa, ber içeyim. Olmay eken, ketem – yatam. Uff... Başım ne fena ağıra.

Qaç daqqalar evel dut teregi túbünde, kelse beraber aşarmız, dep, telmirip, Mansurnı beklep turğan Üsniyeniñ maddesi endi qapaldı. Bavrına bir oq saplanğan kibi oldı.

Aqırından turdı, şişeni qıdırmaq için mağazğa kirdi.

Qayıp çıqqanda, dut teregi túbünde endi Mansur yoq edi.

“Kene içmege ketse kerek, – dep tüşündi. – Canım, bu ne demek?”

Yuqarı evge kirdi. Mansur, urbalarını taşlamay, minder üzerine sozulğan, cansız kibi yata edi. Üsniye kederlenip, sofağa çıqtı, başını direkke tayandırdı, avlaqta kök yüzüne uzanğan Han Cami minarelerine baqaraq, susıp qaldı.

Közünüñ aldına, Hansaray azbarından tüşünceli-tüşünceli qaytayatqan Abibulla Suleymanoviç keldi. Tünevniñ aqşam musafirlikte ekende, onıñ mulâyim ve sıcaq baqışlarını, nezaketli sözlerini hatırladı.

– Yoq, yoq. Ayatım ileride böyle devam etalmaz, – dep köküs keçirdi. – Gül kibi yaşlığım bu divarlar arasında örselendi; ğarip Üsniye, saña yazıq oldı. Lâkin sen daa ğayıp degilsıñ. Yaşlığımı qaytarıp eliñe berecek kişiler belki, tapılırlar. Yoq, sen daa ğayıp degilsıñ. Közleriñni açıp, ufuqqa doğru güzel baq. Daa keç olmadı.

Üsniyeniñ qafasını bu tüşünceler çoq vaqıt boşamadılar. Vazgeçeyim, bu fikirlerni terk eteyim dep baqtı, lâkin olarğa tekrar kelip qapılğanını duymay qaldı.

Maalleniñ yarıqları yavaş-yavaş sönip başladılar. Uzaqtan siyrek-serpek köpek davuşları keldi. Şeerniñ ket-kete teren yuquğa tedarik körgeni duyuldu.

Ortalıqni basqan tıñlıq içinde apansızdan azbarınıñ qapısı seslendi, Üsniyeni birden qorqularğa daldırdı:

“Bu nasıl ses ola bilir? – dep tüşündi. – Geceleyin bekle qapını açqan kim?”

Yüzüm asmalarınıñ túbünden egilip azbarğa köz taşladı. Sallana-sallana kelgen kişiniñ merdivenge yaqlaşqanını esledi.

– Kim o? Ne isteysıñ? – dep qıçırdı.

Belgisiz adamniñ:

– Menim... men, – degen ince sesi eşitildi. – Mansur yattımı?

– Yattı... kene kerek oldımı?

– Menim ricam bar edi. Tfu!.. Ağızıma aq-balçıq tiygen. Tfu!.. Tfu!..

– Nasıl rica?

– Bizim apay qapını kilitlegen, meni içke almadı. Tfu!.. Bu da qaydan tiygen ya... Sizde geceleycek edim.

Keç maalde azbarğa soqulğan kişi – Darbali edi. Onıñ laqırdısı, qaarlenip turğan Üsniyeniñ iddetini alevlendirdi:

– Evniñ qapısını açıq körmek için vaqıtında qaytmaq kereksıñ, – dep cevap berdi. – Bu han azbarı degil de...

Darbali cevap bermedi. Aqırından keriy aylandı, abına-sürüne, indemey, qapıdan çıqıp ketti. Yaqın yerde, yüz sürmege baznası ötkenday dostu-eşi yoq edi. Kene evge doğru yol tuttu. Qapığa yaqlaşqanda, tekrar cesaretsizlendi:

– Apaynen añlaşılmaz. Aqibeti, kötek aşap toqtarım, – dep ıñırdandı. – Ketmeli, geceni yelemlikte keçirmeli.

O, şeerniñ künbatsındaki yüksek qırğa tırmaşqan tar soqaq boyu çölge cöneldi.

Darbaliniñ kölgesi azbardan yoq olğanı kibi Üsniye kene dut tereğiniñ yanına keldi, bir vaqıtta Aqmescit mektebinde keçirgen ömrünü ve özüne sadıq dostlarını hatırladı, ökündi.

Keç maalde Top Qaya betten ay doğdı, nurlarını evlerniñ saçaqlarına saçtı, yer yüzünü aydınlattı.

Maallede er kesten keç yata turğan Nazime qartananıñ penceresinde yarıq söndi. Üsniye yuqlamağa ketmek için yerinden qalqtı, merdivenden yuqarı köterilgen vaqıtta, toqtalaraq, kök yüzüne baqıp turdı:

– Ne qadar dülber gece.

V

Han azbarınıñ ögünde, eki toru at yekili, lineyka toqtadı. Lineykaniñ üzerinde, yeşil şalğa bürüngen esli bir qadın, yipek galstuklı, uzunca boylu, qırmızı, uzun betli bir yaş ve bir de, çal mıyıqlı, semiz aydavcı buluna ediler.

Yaş yerge tüşti, aydavcığa egilerek, soqaqniñ aylanmasındaki tahta araba qapığa doğru elini uzatıp:

– Köresiñizmi? – dep soradı.

Aydavcı, yaşniñ eli uzanğan tarafqa baqtı:

– Sarı qapımı? Körem, – dedi.

– İşte men anda kirecegim.

Bu sözlerni aytqan soñ, yaş, lineykadan ayrıldı, aqırın-aqırın tahta qapığa kelip, qaçmağa başladı. Evelâ cevap bergen olmadı. Biraz öttürgen soñ, terenden:

– Kim bar anda? – degen qadın davuşı keldi.

Yaş, yorğun sesinen:

– Saniye apte, açınız! – dep qıçırdı.

Merdiven üzerinde ayaq davuşları eşitildi. Çoqqa barmay, küçük qapınıñ zembelegi qıbırdadı, qapı yavaştan aralıqlandı, Saniyenin külümsiregen, hoş yüzü köründi. Aldındaki adamğa baqqaninen, ereslenmek istedi, lâkin deral tanıdı:

– Bekir, sensiniñmi? Buyur! Nasıl olup tüştüñ? Hayır ola... Buyur! Yoq, yoq. Bu yaqqa. Biz şimdi mağazda oturmamız. Töpedemiz. Ya, anañ niçün kelmedi?

Bekir, Saniyenen yan-yanaşa merdiven boyu yuqarı köterileyatqanda:

– Pek aves etti, lâkin ne çare? – dep cevaplandı. – Yaz keldimi, tarladan yaqanı qurtarmaqniñ imkânı olmay.

Saniye:

– Fidege qatnaymı? – dep soradı.

– Ebet, fidege qatnay!

Sofağa çıktılar. Saniye, musafirge oturmaq için yer teklif etti. Özü abdezlik yanındaki kürsüğe oturayım dedi, bu arada, ocaqniñ üstünde qaynap, köpürüp turğan süt taşıp ketti. Saniye abdırıp, ocaqqa çaptı.

Bekir külümsiredi:

– Farqına barasınızımı, Saniye apte, – dedi. – Kelecek musafirler daa barlar. Sütüñiz çoyunda turmay.

Saniye öglüginen çoyunniñ eki qulağından tutup, ocaqniñ yanaşasındaki qazanayaqqa yerleştirerek:

– Maña köre, eñ müteber soyları endi keldiler, – dep cevap berdi. – Abibullanıñ qaytqanından haberiñ bardır, degilmi?

– Nasıl Abibulla?

– Bizim.

– Siz şaqqa etesiñizmi, Saniye apte?

– Yoq, canım. Şaqqa etmeyim. Sağ-selâmet kelip çıqtı. Körseñ, tanımazsıñ. Şeerde oquğan vaqtıñızda o: ne edi! Şimdi ülema kesilgen. Kâzim oca onı sınaq baqmaq istedi, lâkin bir söznen

ağzını qapadı qoydı. Ğarip nege oğrağanını bilmedi. Men, dey, çoq ilimler oqudım, dey. Men, dey, profesrlarınñ ögünde ders aldım, dey. Aysa! Şimdi özü de kelir.

– Ya Suleyman ağa qayda?

– Hızmetine ketti. Tünevin kelgen olsañ, bütün vaqıt evde edi. Bekir, sen uzaq yoldan keldiñ, canım. Belki, açsıñdır. Sevingenimden, soramağa da unuttım.

– Zamet etmeñiz, Saniye apte! Açıqsam, yalvartqan adetim yoq. Abibulla kele qoysa edi.

– Tezden qayıtım, dep çıqtı. Kelir, kelir. Sabır et! Bu seneniñ mahsulı nasıl? Sizge sarı bozduğan aşamağa baracaqmız. Aytsam, inanmazsıñ. Üç yıldan berli bir yerge çıqıp olamaymız, canım, Bekir. Ana, Abibulla da keldi.

Saniye merdivenge taba kelip:

– Balam, seni musafır bekley, – dedi. – Baqayım, tanırsıñmı? Kim bu?

Abibulla, sofaniñ töründeki skemle üzerinde, özüne baqıp, küleyim-küleyim dep turğan kişini körüp toqtaldı.

Musafır ahır-soñu, külip ciberdi:

– Sen çoq deñişkensiñ, – dedi ve yerinden turdı, Abibullanıñ elini qaviy tutup, ağırtır derecede sıqaraq, bir qaç kere sallap aldı, soñra eki omuzına yapışıp, bir talay silkindirdi. – İnsan böyle deñişe eken, – dep tekrarladı – Saniye aptem kelgeniñni söylemegen olsa, körgende iç tanımaycaq ekenim.

Yerlerine oturdılar. Abibulla Suleymanoviç musafırniñ qıyafetini diqqatlı sürette közden keçirdi.

Sen teknil köylüğe çevirilgensiñ, Bekir, – dep sözge kirişti. – Senden piçenlerniñ, pelit terekleriniñ qoqusı kele.

– İnkâr etmeyim, – dedi Bekir. – Men tam bir köylüm: balalarını oqutam, tereklerini çapalayım, yer qazam, zarzavat asrayım, kerek olsa, cemaatqa yardımğa da kelem. Sen olsañ, yapmazsıñmı?

– Men yapıp olamaz edim. Bala terbiyelemek... oqutmaq... Yoq, canım! Tabiatıma kelişken hizmet degil.

– İç fenalığı yoq. Aksine, men bunda zevq tapam. Menim hatrımında... Şeerde oquğanda sen ressam olurım dep hayallana ediñ. Niçün aceba? Saña bunu kim mecbur ete edi? Kimse de. Özüñniñ avesligiñ bar edi, degilmi? Niçün benim ocalıqqa niyetim ola bilmesin?!

– Doğru. Lâkin bu meslek seni iprandırır. Yaş ekende qartaytır, saña yazıq olur. Çünki ocalıq büyük ğayret istey.

– Bu yaşıma keldim, ğayret istemegen meslek körmedim ve eşitmedim. Er cefanıñ bir sefası ola. Yoq, canım, ocalıq müteber iş.

Abibulla Suleymanoviç musafırniñ fikrine tekrar itiraz etmek istedi, lâkin bu arada aşağıda araba qapı artından eşitilgen davuş, sözünü bölđi.

Bu, qadın sesi edi.

– Saniye apte, çıqsanıñ mında! – dep qıçırdı.

Saniye merdivenniñ ucuna barıp, aşağı egilerek:

– Kim o? – dep soradı.

Kene, dalğın qadın sesi eşitildi:

– Rica etem, çıqıñız!

Saniye acele-acele aşağı endi, azbar qapığa yaqlaşqanda:

– Üsniye, sensiñmi? – dep soradı. – Canım, içeri kirmey, qapını qaqqanıñ ne?

Araba qapınıñ küçük qanatı yavaştan açıldı, Üsniye kederli bir alda içeri kirdi. Saniye onıñ yüzü divar kibi ağarğanını eslep, ayrette qaldı.

– Üsniye, tuvğanım! Saña ne oldı?

Üsniye cevap bermaladı. Kirpikleri arasında nur kibi közyaşları peyda oldılar. Biraz susıp turdı, soñra Saniyege bala baqışlarını doğrultaraq:

– Mansur ölüm alında, – dedi. – Gece saat dörtten berli başınıñ ucundan ekim ayırılmay. Ne yapacağımıñ bilmeyim. Şaşqanımdan sizge keldim. Yüregim dayanmay.

– Hayır ola. Apansızdan bu ne demek?

– Aqlım yetmey, Saniye apteçigim. Tünevın keç olğanda keldi, başım ağıra dep şikâyetlendi, yatıp qaldı. Gecenin bir maalinde inlemege başladı. Turıp baqtım, bütün vucudı tır içinde edi. Qomşu Nikanor aqaynın oğlançığı ekimni çağırdı. Şundan berli esini topla olamay. Saniye apteçigim, kelip baqınız, yalvaram. Ekim qaytmaq istey, men aptekağa ketem. Yalınız taşlamağa qorqam.

Saniye, ayat içinde savut cuvayatqan Dorağa davuş etti. Dora acele qapıdan sofağa atılğan arada, oña:

– Çabik ol, benim fırlantamı ber, – dep qıçırđı.

Dora, bir munasebetsiz, yarı yoldan fırlanta istenilgenine taaciplendi ise de, soñudan, – “Bu, Saniye aptede birinci kere degil”, dep tüşündi, aman, kişilik evge kirdi. Aşıqqanından, kilimniñ ucuna sürünip abındı, qaytıp onı tüzeteyim degende, omuzinen çeçek savutına urundı. Közüniñ aldında, divarda asılı turğan fırlantanı körmey, odanın içinde çapqalamağa, qıdırıqlamağa başladı.

Aşağıda, merdiven yanında sabırsızlıqnen beklegen Saniye:

– Dora, qayda battıñ şu? – dep tekrar qıçırđı.

– Şimdi, şimdi.

Niyet, fırlanta közüne çalındı. Alıp, merdivenden aşağı cuvurđı.

Bekir evge kelgeninden berli sofada körülmey turğan Doranın, şimdi, niçündür, peyda olup, böyle çapqalağanına taaciplendi. Egilip sofadan azbarğa közetti, Saniyeniñ yaş qadın ber beraber araba qapıdan çıqıp keteyatqanını kördi.

– Abibulla, bu ne ya? – dep muracaat etti. – Saniye apteniñ yüzü pek qaarlı körüne.

Abibulla, abdırıp yerinden turdı, anasınıñ yanındaki qadınga közetti, Üsniye ekenini tanığan soñ, yavaştan, Bekirniñ sözlerini tekrarladı:

– Kerçekten de... Bu ne eken?

Sofağa qaytıp kelgen Doradan soralganda, o da omuzlarını qıstı, başını qıyıştırdı:

– İç bir şey añlap olamadım, – dep cevap berdi ve aşhanağa kirip ketti.

Abibulla Suleymanoviç, Bekirge aylanıp:

– İsteseñ, azbarğa çıqayıq, – dedi. – Qaysı terekleriniñ salqımında oturmaq, zan etsem, mindan güzeldir.

Bekir itiraz etmedi. Ekisi sabırlı-sabırlı merdivenden tüşti, terekleriniñ, taldasına doğru kettiler.

Azbar kobelekleriniñ uçuşu, sarı balçıqnen sılanğan sepetleriniñ çevresinde aylana bergen balqurtlarınıñ vızıldısı, saçaqlarda yuva yapqan qarılğaçlarınıñ sevimli türküleri hoşnutlıq doğura ediler.

– Mında, aqiqaten, fena degil eken, – dedi Bekir. – Menim köyge bağlanıp qaluvımniñ sebebi de budır. Tabiat dülberliginden çoq zevq alam. Şuniñ özüne, institut ömrünü de unutıp olamayım.

– Anda da bağlısıñ, öylemi?

– Ebet... Anda da bağlım.

– Şay olsa, seniñ vaziyetiñ zor eken. Eki yaqtan bağlı adam, sıqıntığa qalğanda, ekige bölünmege mecbur, bu qolay degil.

Abibulla Suleymanoviç, erik teregi astında bulunğan tahta setke oturdı. Bekir uzanıp, daldan yeşil yapraq qopardı, ağızına qoyıp, qıçırıtmaq istedi, lâkin özünü tutalmay, Abibullanıñ sözlerine külip ciberdi:

– Maña öyle kele ki, muradımmı añlamadıñ.

Men eki türlü bağ hususunda ayttım, em iç birinden ayırılmaq istemeyim. Aksine, olarnı izlemege borclum. Biri, seniñ begenmegen – ocalığıñ, digeri ise, Taşkente oquğan dost qızımdır.

Abibulla Suleymanoviç külümsiredi. Bekir bunu abaylamadı. Bağçasarayda oquğan maalde Bekirniñ, qızlardan qorqqan, utançaq yaş olğanını hatırlap aldı.

– Demek tezden toyğa baracaqmız, öylemi? – dep soradı.

– Ebet... tezden. Mümkün derece, tezden... Ayıp etme? Sen nasılsıñ? Menim bir şeyden haberim yoq. Belki de, bala-çağa saibisiñdir?!

Abibulla Suleymanoviç bir kereden cevap bermedi. Sağ ayağını yerden aldı, eki elinen tizini qapıp tuttu, ayaqqabının ökçesinen bir qaç kere setniñ tahtasına urıp aldı, birazdan, Bekirge aylanıp:

– Men vaqıt tapmadım, – dep külümsiredi. – Lektsiyalar... ekspeditsiyalar... bilesiñmi? Asıl da imkân bermediler. – Biraz turğan soñ: İnsan eñ evelâ yükselmeli, – dedi. – İdeal... insanda ideal olmalı, men merdiven boyu öz ideallarımniñ yüksekliklerine köterilem. Ebet, insan oğlu yükselmelidir. Evlenüv ise...

Bu arada azbarğa Saniye kirdi, terek astında Abibullanı ve Bekirni körerek, olarğa doğrudı. Abibulla yerinden turdı, anasına yaqınlaşıp, sabırsızca:

– Sizge ne oldı? Niçün böyle çapqalaysıñız? – dep soradı.

Saniye setniñ üzerine yerleşti, başındaki fırlantasını çezdi, teren nefes aldı:

– Mansur ölüm alında, oğlum, – dep cevap berdi. – Ekim baqtı, pek yaramay, dedi.

Musafir yerinden turdı, pıtaqlar arasından kök yüzüne baqtı, üyle avğan, terekleriniñ taldaları öz yerlerini çoqtan deñiştirgen edi.

– Çıqmağa vaqıt. Saniye apte, ayıp etmeñiz, men keteyim, – dedi. – Şeerde işim bar. Sağlıqnen qalıñız!

Bekir, Saniye apteniñ elini aldı, soñra Abibullağa hitapnen:

– Mıtlaqa kel! İstegen mahsulüñni aşarsıñ, – dedi. – Kelirsiñmi?

– Kelirim, – dedi Abibulla Suleymanoviç. – Ekimler dağ avasından faydalanmamni tavsiye ettiler. Yaşlığında cürgenim o yüksek qayaları, yelemlik Babulğan Dağlarını, bereketli bağçalarnı alâ unutmadım.

Saniye apte – “Üylelik aşqa qal, tezden Suleyman ağañ keleecek”, dep baqtı, lâkin Bekir diñlemedi. Bicagını üstüne kiye-kiye qapıdan çıqtı.

VI

Abibulla Suleymanoviç şeerge çıqqan sayın er daim körgenleri – kene şu Hansaray, şu qıyış aralıqlar, şu çıplaq qayalar edi. O, talaşqan, raatsız yüregine teselli bergenday iç bir şey tapamay edi. Üsniyeni körüp, onıñ güzel közlerine toyğancek baqmaq, göñlüni açıp qoymaq istey edi. Lâkin Üsniye... şaylı Üsniye körünmey edi. O, bir aftadan berli essiz hasta yatqan Mansurnıñ başı ucunda edi.

Abibulla Suleymanoviçni can sıqıntısı sardı. Evniñ divarları onıñ celkesinden basqan kibi oldılar. Ahır-soñu, yürek tarsıqvına dayanamay K... köyüne, büyükanasına ketmege qarar berdi.

Tenzile qartana köyniñ yuqarısında gürdeli özenniñ kenarında bir qatlı cam sofalı evde yaşay edi. Evlengeniniñ üçüncü yılı, aqayı Babulğanda bik teregi túbünde qalıp ölgen. Qart Tenzile, sığırçıgınıñ sütü-qatıgınen, evi aldındaki bağçaçıqniñ sebzevatnen keçine edi. Evniñ sırt penceresinden Ay-Petri etegindeki çıtırman dağlarınıñ tazeligini cayılıp yata edi.

Bizim musafir aqşam üstü apansızdan kelip tüştü, Tenzile qartananı sevindirdi, çım-çirt evini şeñlendirip ciberdi. Büyükanı ve torun yarı gecege qadar qonuşqan soñ, keç maalde yuqlap qaldılar.

Küneş doğıp, Babulğannıñ töpesine köterilgen vaqıtta Abibulla Suleymanoviç evniñ aldındaki bağçağa çıqtı. Terek üstüne minip, can erik aşadı. Andan soñ yolğa çıqtı. Dermen arıqniñ yanına kelgende, qarşısına yaş bir qıznen beraber Bekir rastkeldi. Bekir, Abibullanı körgende:

– İşte, özü de, – dep qıçırdı. – Soñki sefer keleyatır edim. Ne ise de... hoş keldiñ, Abibulla!

– Sağ ol, Bekir. Sen endi yaşarıp başlağansıñ. Tatil yaraşqan.

– Tatil degil. Şimdi ruhiy raatlıq keçirem... Tanış oluñız, – dep teklif etti.

Abibulla Suleymanoviç qızğa elini uzatqanda, qara saçlarını, iri közlerini körüp, içinden “Leylâ Talib-zade”, dep fisıldadı. Deral özüni elge aldı, qızniñ qolunu tuttu:

– Tanışlığımızdan pek memnünim, – dedi. Başqa iç bir söz söylemedi.

Onıñ közü ögüne Leylânıñ yel uçurıp cibergen şlâpası keldi. Vagonniñ qapısında: “Meni iç bir yerde köralmaycaşız”, degen sözlerini hatırladı.

Leylâ, tanış adamının betine baqqanda, eyecanğa keldi, yanaqları alevlendi, lâkin sustı. Beyaz, yımşaq elini uzattı, kerı qaytarıp alğanda, üzerinde qıp-qırmızı parmaq izleri qalğanını esledi.

– Aydı, endi evge kirmekte mana yoq, – dedi Bekir. – Köyni dolanayıq, isteysiñmi? Olar eki tarafı bağçalıq soqaq boyu aqırın-aqırın aşağa doğru cöneldiler.

Leylânın sol tarafından, laqırdığa qoşulmay cürgen Bekir, azbar üstündeki terekniñ etrafında dolanğan qurtlarını kösterip:

– Baqıñız, terekniñ quvuşında balqurt bar, – dedi. – Muqayt oluñız...

Bekir sözünü bitirmede, balqurt Abibulla Suleymanoviçniñ közüne kelip qondı. Ellerini sallap, qurtı qorquzmaq istedi, lâkin qurt qonğan yerinde inesini sançqan soñ, yerge tüşip ketti.

Leylâ, Abibulla Suleymanoviçniñ közüne yapıştı, bürülgen tikenı tarzında, sançılıp yatqan ineni çekip çıqardı amma, köz qapağı mos-mor olğan edi.

Leylâ yanıqlap:

– Ağırtamı? – dep soradı.

Közü yaşlanıp ketken Abibulla Suleymanoviç:

– Pek fena ağırta, – dedi. – Ne oğursız ayvan eken. Sağ ol, Leylâ!

Bekir sabırlı sürette:

– Eliñnen toqunma, – dep tenbiledi. – Yoqsa, şişip başlar.

Olar tar soqaq boyu keçip, bağça içerisindeki gölge yaqınlaştılar. Yüksek qarağaç terekleriniñ kölgesinde bulunğan, küzğü kibi parlaq gölniñ üzerinde tar köpür uzanğan, diger tarafında ise şırıldap çeşme aqa edi.

Leylâ gölniñ kenarına kelgende:

– Bu yerde toqtayıq, – dedi. Baqıñız, ne qadar eglenceli, dülber manzara!!

Bekir bunıñnen razılaştı:

– Bundan daa lâyıq yer yoq, – dedi. – İşte, oturmağa skemle de bar. Buyurıñız!

Abibulla Suleymanoviç köpür boyu bir qaç adım ileri ketti, gölniñ ortasına barğanda toqtadı:

– Tap Petergofnı hatırladım, – dedi. – Barğan yerinzi iç? E-ee-ey. Pek şüretli yerdir.

– Sırası kelmedi, – dedi Bekir. – Şahsen benim yalıñız Orta Asiya qumunen aşnalığım bar, Ferğaneni maqtar edim, Petergofnen ölçeştire dersin. Ondan soñ, Püşkinniñ canını da ağırtmaq istemeyim, – dep küldi.

– Sen Püşkinni, evelki kibi, kene çoq oquysın, öylemi?

– Onsuz mümkün degil.

– Unutqanı. Bir zamanda özüñ de yaza turğansın, Bekir. Taşladıñmı yoqsa?

– Hayır. Menim fikrimce, işni başlağanğa qadar güzel tüşünmeli. Başladıñmı, iç de taşlama!..

Kerçek, bir zamanda sen de acayıp resim yapa edin. Şimdi adını bile añmaysın. Aqılıñdamı, oca saña, Qırım Lembranddı degen edi.

Arqadaşlarınıñ laflarına qoşulmay, skemleniñ ucunda oturıp, suvğa dalğın-dalğın baqıp turğan Leylâ, birden öğüne egildi:

– Balıqlarınıñ arqalarını köresiñizmi? – dep sevindi. – Özen balığına iç de beñzemeyler. Bala ekende qızlardan mında qırmızı balıqlarını seyir etmege kele turğanmız.

Abibulla Suleymanoviç deral Leylâğa baqıp:

– Demek, balıqlar tap balalığıñızni hatırlattı, öylemi? – dep söz qattı.

– Ebet, hatırlattı...

Leylâ kökü keçirdi soñra aqırın-aqırın soqaqqa tüşti; Bekir onıñ peşinden yetip, qoltuğundan tutaraq, özen betke kettiler. Abibulla Suleymanoviç çeşmeden salqın bir suv içip, artlarından cuvurdu.

Leylâ yüksek dağlarğa közüni almay baqtı-baqtı, soñ qozğalıp, coşıp ketti:

– Men bu yerleriniñ taşında, toprağında bir muabbetlik sezem, – dedi. – Maña, er terek külip baqa. Bu qoca dağların uvultısı, bu özenlerini şuvultısı, bu sevimli quşların nağmeleri qalbimni gürdelendireler. Köyge kelgen sayın onıñ dülberliklerine deli-divane olam. Kelem, qıymay-qıymay taşlap kete edim...

– Bir vaqıtta tuvğan-ösken yerlerimni, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – men de seve edim. Şimdi aqılıma bile ketirmeyim.

– Tuvğan, ösken yerini sevmemek mümkünmi? Soy-sop episi baba yurtunda tapıla. Eñ accı yarañni bağlamağa olar keleler. Tuvğan yer kibi asıl da olmay.

– Maña öyle kele ki, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – sizde, iç kimseniñ qalbinde yaratılmağan küçlü bir sevgi bar. Siz sevmege yahşı bilseñiz kerek.

Leylâ indemedi.

Üçü de yüksek divar boyu ketip, besedkağa aylandılar.

– Sevmek, – dedi Bekir, – eñ yüksek, eñ qıymetli bir duyğu! Sınırsız ve ateşli bir tarzda yalñız saf yürekli olğanlar seve bilirler. Zaten ömürniñ de baylığı sevgi degilmi? Bu yaraşlıq terekler, o quşlarnıñ nağmeleri samimiy sevgini alevlendirgen birer vasta degillermi?

“Bu yerlerden çıqqan suvlar parıldar;
Tüzgün aqar, etrafa hoş şarıldar”, – degen şair. O da tuvğan yurtunu seve eken.

Abibulla Suleymanoviç mektepte ekende Bekirden bu satırlarnı eşitip, begengen ve yazıp alıp, ezberlegen edi. Şimdi Bekirniñ artından:

– “Tüzgün aqar etrafa, hoş şarıldar” – dep tekrarladı, lâkin ilerisini aytılmadı.

– Şair daa ne degen? – dep soradı. – Men diñlemek isteyim.

– Daa ne degenini evde söylerim. Bizge baracaqmız degilmi, Leylâ?

– Küneşke baq, pek keç oldı.

– Canım, niçün keç olsun! Abibulla, saatıñ qaç?

– Üçke on daqqa bar.

– Kördiñmi? Sen daima aşığıñ. Sebebi ne, bilmeyim.

– Onıñ pek adiy sebebi bar, – dedi Leylâ. – Kelgenimden berli evde iç bir şey baqqanım yoq. Yarın barırım. Abibulla Suleymanoviçnen ketiñiz. Anaña selâm söyle. Yarın... Yarın mıtlaqa barırım. Şimdilik sağ oluñız! O, azbardan atladı ve bağça boyu acele-acele ketti.

Abibulla Suleymanoviç, közden coyulğanğa qadar Leylâni gizli baqışlarnen özğardı.

Bekir qoltuğundan tutup:

– Kettikmi? – dep soradı.

Abibulla Suleymanoviç öz tüşüncelerinden bir kereden qurtulıp olamay, ereslenerek:

– S-si-zgemi? – dedi. – Kettik!

VII

Tenzile qartana aqşam torunını sofa aldında bekley edi. Terekler arasından onıñ evge keleyatqanını körgeninen:

– Balam, endi qasevet etip başlağan edim, – dedi. – Açıqmadıñmı? Üylege azırlağan yemegim suvıp qaldı. Cür-cür, aydı!

Sofanıñ aldında kürsü üzerine sinini yerleştirip, aşamağa oturdılar.

Bekirnen biraz kezindik, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – ondan soñ, evlerine kirdim.

– Leylâ yoqmı edi, balam?

– Epimiz beraber edik.

– Soñ, nasıl, begendiñmi?

Abibulla Suleymanoviç cevap bermedi. Aşap bitirgen soñ:

– Çoq cürdik, yoruldım, büyükana, – dedi: – Yarın arıqbaşqa ketecekmiz.

Arası yarım saat keçer-keçmez, setniñ üstüne çalqa tüşip yattı. Tenzile qartana ise, tısta ocaq başında ağızında çubuğı, çoq vaqıt puğuniñ sesine, özenniñ şuvultısına, köpeklerniñ davuşına diñlenip turdı.

Abibulla Suleymanoviçniñ keç vaqıtqa qadar közüne yuqu kirmedi. Onıñ hayalında Leylâ canlandı.

Bağçada, göl yanındaki terekleriñ kölgesinde turğanda bu qızniñ baqışlarında ne qadar tatlı ömür alâmetleri oqula edi... Alâmetleri degil, onıñ özü büs-bütün ayat edi. O, bağçada uçqan

serbest bir quş, dalda ötken sevimli bülbül edi. O, bir saadet dünyası edi. Lâkin ne fayda ki... o, başqasınıñ olacaq... o, büllür kibi vucutnı tezden başqası saracaq, onıñ öpüşlerinen zevqlanacaq.

Tüşüngen sayın sağına-soluna aylandı, yastığını bir yerden digər yerge avuştırdı, olarnı yumruqladı, ahır-soñu, yüz üstüne qapaqlanıp, başını pufqa kömdi.

Kündüzki kezintiden soñ, niçündür qalbinde Bekirge qarşı gizli isler uyandı. Evlerini körgende, begenmedi. “Medeniy adamnıñ durağına beñzemey”, dedi. Onıñ ańında Bekirden uzaqlaşmaq için, küncülikke beñzer bir zeval doğdı.

Közleri yuquğa keteyim degende, Üsniyeni hatırladı. Onıñ soñ künlerde kederden sararıp solğan çeresini köz ögüne ketirdi, azaplandı.

Saba turğanda, küneş doğmağan edi. Büyükanasınıñ bağçada biber suvarğanını körip, yanına keldi:

– Büyükana, – dedi. – Evde işiñiz olsa, qaytıñız. Men suvarırım.

Tenzile qartana torunınıñ yüzüne baqtı, onıñ çırayı kögergenini, közleriniñ astı morarğanını kördi.

– Niçün böyle erte turdıñ, oğlum? – dep soradı. – Kör çibin taladımı yoqsa?

Abibulla Suleymanoviç büyükanasınıñ qolundan çapanı aldı, yolaqnıñ ucuna çıqqan suvnu quru yolaqqa ciberdi, soñra başını köterip:

– Hayır, iç bir şey talamadı, – dep cevap berdi. – Pek güzel yuqladım. Ketiniñiz, men beceririm...

Tenzile qartana, biber ocağı başında yulqıp taşlağan kögetlerini quçağına alıp, evge qayttı.

Nomay suvnen biberlerni suvarmaq zevqlı edi. Bazı sıralarnıñ toprağı eşilip, suv digər yolaqlarnı göllendirdi ise de, ocaqnıñ yarısına barğan soñ, tüz yerde, suv bir daa taşmadı.

Ocaqnı suvarıp bitirgen maalde küneş endi Babulğannıñ üstüne bir sırtıq boyu qadar köterilgen, ortalıqnı qızdırğan, ve onıñ celkesini terletip başlağan edi.

Elindeki çapanı taşladı, uluqtaki suvğa elini-betini cuvıp, evge qayıtp keldi.

Saba yemeginden soñ, sofanıñ aldına çıqqanda Bekirni kördi.

– Ketemizmi? – dep soradı.

– Ketemiz, – dedi Abibulla Suleymanoviç. – Qarmaq ketirdiñmi?

– Ketirdim. Baq, kelişemi? – O elini açıp, qarmaqlarnı köstererek, tayaq tapmaq kerek, – dep ilâve etti.

Abibulla Suleymanoviç evniñ artına aylandı, pıtaq kesmek için kürüç teregine mindi. Bekir bu arada sofanıñ aldından ğayıp oldı, birazdan soñ, Leylânen birlikte qayıtp keldi.

Abibulla Suleymanoviç tayaqlarnı alıp keldi. Ocaq yanındaki kürsü üzerinde oturğan Leylâni körgende, yüreginde sevinç ve zevq is etti.

– Hoş keldiñiz, – dedi. – Köresiñizmi, sizge qarmaq tayağı azırladım. Balıqlarımızı bölüşecekmiş. Bedava bellemeñiz...

– Eger tutsam, episini bermege azırım, – dedi Leylâ. – Lâkin bölüşmege şey tapılmaz dep qorqam.

Bekir tayaqlarnı qoltuğına qıstı, Abibulla Suleymanoviç sılavçan qoymaq için eski teneke qutu aldı, Leylâ ise yipek boyun bağını çezip, başına bağladı, yolğa çıqtılar.

Arıqbaşqa yetkenge qadar Leylâ, Bekirniñ qoltuğına biraqmadı. Özen boyundaki irili-ufaqlı taşlar, yüksek bentler, sarp keçitler onı ziyetlendirdi, yorulttı. Abibulla Suleymanoviç ise, birer-birer taşlarnıñ astından sılavçan qıdırdı, qutısını toldurmay vazgeçmedi.

– İşte endi keldik, – dedi Bekir. – Biraz nefes alıp, soñra işke başlarmız, şay degilmi?

– Ebet, aşırmağa ne bar? – dedi Leylâ, soñ Abibulla Suleymanoviçke aylanıp: – Siziñ, saba erte bağçada çalışqanıñızni seyir ettim! – dep, ilâve etti. Bu qadar işkir ekeniñizni bilmey edim.

Abibulla külümsiredi:

– Saba erte turdım. Canım sıqıldı. Aydı, dedim, büyükanama yardım eteyim...

– Yarığınız yarı gece maalde alâ daa sönmey edi. Zan etsem, pek keç yattıñız.

– Büyükanam oturıp qaldı. Men erte yattım...

Abibulla Suleymanoviç sustı. Yalnız terenden kökü keçirdi, soñra, tayağına yipni bağladı, qarmağıniñ ucuna sılavçan keçirip, tıynaqnıñ kenarındaki yüksek taşniñ üzerine çıqtı. Bu arada, ayaqqaplarınıñ bavlarını çezeyatqan Bekirge:

– Mında balıq çoq, – dep muracaat etti. – Menim ümütüm yerine kelecikke beñzey. Bu zenaatnı pek sevem.

Bekir balaqlarını çermep, özenniñ diger yağına keçerek, suvniñ üzerine köndelen uzanıp ketken qalın qarağaç tereginiñ üstüne yerleşti, qarmağıniñ suvğa attı.

– Qana, baqayıq, – dedi Leylâ, – eñ aldın balıqnı kim tutsa, bahıtlı odır.

– Öyle olsa, qarmaqnı taşlayım, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – çünki ömrümde iç bir vaqıt bahıtlı olmadım ve olurım dep de tüşünmeyim.

– Bu qadar ümütsizlik... – dedi Leylâ.

– Çoq yazıq ki, söylegenim – aqıqat.

Bu esnada Abibulla Suleymanoviç elindeki tayağıniñ qıbırdağanını duydı. Elini birden yuqarı tarttı: qarmağıniñ ucunda büyük bir sazanniñ çapalanğanını kördi.

Leylâ yerinden atılıp turdı. Abibulla Suleymanoviçniñ yanına keldi:

– Aqıqatınıñ böyle olamı? – dep küldi. – Şimdiden soñ sözüñizge inanmaycağım. Bekir!.. Bekir... baqsa, ne büyük sazan!..

İşine büyük diqqatnen közetip turğan Bekir başını bile köterip baqmay:

– Pek qıçırma, balıqlarını qorquzırsıñ, – dedi. – Bir plâqa aylanıp cüre, asıl da tüşmey.

Av üylege qadar devam etti. Bu zenaatqa Leylâ da qoşulmaq istedi, qarmağıniñ kaç kere atıp baqtı, tüşken şey olmağan soñ, vazgeçti. Bir talay vaqıt, öz başına özen boyunda ğayıp olıp, qaydadır, cuvunıp, sılanıp keldi.

Bekirnen muamelesinde samimiy körüngeñ Leylâ er laqırdısında Abibulla Suleymanoviçniñ tabiatındaki inceliklerini öğrenmege aves etkeni duyuldu. O, Abibulla Suleymanoviçniñ areketlerinde nasıldır, bir qabalıq, nizamsızlıq oquy, bu sebepten de, onıñ angi ayat yolunu taptap kelgenini ve nasıl yolnen keteceğini bilmek istey edi. Leylâ Bekirnen söyleşe, Abibulla Suleymanoviçni diñley edi.

Abibulla Suleymanoviç ise qarmağıniñ özenge ata, suvda Leylânıñ közlerini qıdıra edi.

Nasıl oldı, nasıl olmadı, ava birden deñişti. Töpede büyük qara bulut peyda oldı.

Küçlü yel çıqtı, terekleriniñ pıtaqlarını sallap başladı.

Leylâ, sıyarıp başlağan kök yüzüne baqtı da:

– Betime yağmur tamçısı tüşti, – dep qıçırdı. – Qaytmaq gerek, davranıñız!! – o, deral ayaqqaplarını kiydi, acele-acele yolğa tüşti. Çoqqa barmay, artından Bekir ve Abibulla Suleymanoviç köçtiler.

Köyge kelip kirgende, ekinci maali edi. Yağmur biraz sepelep baqtı, yağmay, açılıp ketti.

Abibulla Suleymanoviç qapı aldında sağıqlaşıp, evge kirdi.

Leylânıñ yüreginde bir qatıyetsizlik, bir zayıflıq asıl oldı. Miyini amansız bir qurt kemirdi, kederlendirdi.

O, şimdi evge ketip, minder üzerine yıqılaraq, toyğancek ağlamaq istey edi.

Yeşil boyalı araba qapınıñ aldında ayırılışqanda, Bekir ondan:

– Bizge barayıqmı, Leylâ? – dep soradı. – Niçün indemeysiñ?

Leylâ, tüşünceli başını aqırından yuqarı qaldırıp, Bekirniñ acizlik içinde qalğan közlerine baqaraq:

– Hayır, baralmaycağım, – dep cevap berdi ve qapınıñ qanatını örtip, ğayıp oldı.

VIII

Abibulla Suleymanoviç aqşam bağçanı dolanmağa çıqtı.

O, taze qoçan atqan mısırboğdaylarını, soğan tahtalarını, örken cayğan qabaqlarını közden keçirdi, soñra, törde azbar üstünde bulunğan gür dallı terekke cürüş etti. Bu esnada, qomşu bağçanıñ içinde suv arığı başında Leylâ közüne çalındı.

– Meraba Leylâ, – dep seslendi. – Bu qadar yaqın ekensiñiz, albu ise davuşıñız çıqmay.

Taniş ses Leylânın qulaqlarına hoş keldi, artına aylanıp baqqanı kibi, Abibulla Suleymanoviçni körerek, külip ciberdi:

– Ya meraba! Siz de deryalar artında degilsiniz, lâkin dünyada yaşağaniñiz belli degil. – O, elindeki qopqanı arıq yanında qaldırıp, oña taba doğruldi: – Kene biberlerni suvarasıñız? – dep soradı. – Men sizni köy hizmetini sevmeyisiz dep eşitken edim, közlerim ep aksini köre.

– İstemey edim. Özünüñ söyleñiz, ne yapayım?

Halqnen tanışlığım yoq. Bir Bekirni bilem, o da bir aftadan berli körünmey. Şeerge kettimi, yoqsa?

– Bilmeyim.

– Canım, sizden ğayrı bunu kim bilecek?

– Bekirni men de bir aftadan berli körmeyim.

– Niçün?

– Rica etem, bu hususta menden bir şey soramañız... Başqa laqırdı eteyik. Köyde sizniñ canıñız sıqıla, öylemi? Çoqça çalıñmaq kereksiniz...

– Men tezden ketmek isteyim.

– Niçün böyle çabik bezdiñiz? Men sizni bütün yaz oturırsınız belley edim.

– Maqsadım şu edi. Kerçek, sizlernen cürmesi ğayet hoş. Lâkin...

O toqtalıp qaldı.

– Söyleñiz... çekinmeñiz.

– Hatırınızdımı?... poyezdda körüşkende, siz maña: “meni iç bir yerde körmeyceksiniz”, degen ediñiz... Taliy bizni kene kelip taptı.

– O zaman yañılğanıma şimdi çoq sevinem. Eger siz mindan ketseñiz, biliñiz ki, benim de canım sıqılacaq.

– Bekir siziñ canıñızni sıqıldırmas...

Leylâ indemedi, başını aşağı aldı.

– Ah, siz meni añlasa ediñiz, – dedi, kökü keçirdi. Onıñ yüregini acı bir şey yaqqanı duyuldi. – Men onıñnen üç yıl Taşkent institutında oqudım, ebet... üç yıl. Qırımından yalıñız ekimiz edik. Menim tilimde söylengen, benim adetince iş körgen yalıñız Bekir edi. Men oña alıştım... Gecemni kündüz etip oqudım, çünki parlaq bir ömür bekley edim. Qırımğa kelsem, ayatımda yañı bir devir açılacaq edi, benim için onıñ ne qadar büyük qıymeti bar edi. Bilesiniñmi? Keldim. Ümütlerime, oña olğan muabbetime qarşı mukâfat olaraq...

Leylânın boğazına bir şey tıqalğan kibi oldı.

– Siziñ için fenalıqta bulunmağandır, ebet.

– Men de öyle tüşüne edim. Keldim... Bekir başqasinen yaşağan... Bala olğan... Menim namusım ayaq astında taptalğan.

– Ya... ebet... ümüt olunmağanday areket...

– Sizge açıq gönüllü olmaq istedim... Ayıp etmeñiz.

– Emin ola bilesiniz. İleride ne yapmaqnı tüşunesiniz, Leylâ?

– Özüm de bilmeyim. Bekirnen laqırdı etmeycek oldım. Lâkin kelip özü afu istedi...

– Afu ettiñiz degilmi?

– Men cevap bermedim. Körgeniñiz kibi, beraber kezintige çıqamız. Yüzüm küle, içimde alevlengen ateş meni bir kebab kibi küyüte. İleride ne yapacağımı soraysınız... Men ne yapa bilirim?

– Siz Bekir için uzun yıllar muabbet beslediñiz. Onı unutmazsınız.

– Doğru, Bekir, başta sadıq arqadaş edi... – Leylâ közleriniñ yaşını köstermek istemey, ters aylandı.

Dağda ötken puğularınıñ sadası, terekler üzerinde cırıladağan cır-çır mazinlerniñ sesi eşitildi.

Bu arada uzaqtan qadın davuşı keldi.

– Meni qıdırsalar kerek, – dedi Leylâ. – Sağlıqnen qalıñız. Yarım körüşirmiz, degilmi?

– Sağ olsaq, mıtlaqa körüşirmiz.

Abibulla Suleymanoviç evge eyecanlı qayıp keldi. Aqşamlıq aşnı red etti. Gece töşeginde çoq vaqıt yuqlayalmay, özünüñ iradesinen küreşip turdı.

- İnanıp olamayım. Qız degen şey – kökteki beyaz bir bulut kibi uçar kezer, – dep azaplandı.
– Fikrini deñiřtirmeyceğini qaydan bileyim? Şunuñ özüne... Bu ola bilirmi? Olur, er şey olur.

IX

Abibulla saba keç turdı. Sofağa çıqqanda büyükanası oña:

– Oğlum, bunu Leylânıñ qardaşığı ketirdi, – dep üç köşeli bir kâğıtçıq uzattı.

Abibulla Suleymanoviç kâğıtnı oqumağa başlağanınen taacıplendi, soñra yüzünde birden sevinç asıl oldı.

Mektüpte şu satırlar yazılı edi:

“Abibulla!

Bu kâğıtnı yazmağa cesaret toplañancek ne qadar azaplanğanımnı bilse ediñiz. Bütün gece tüşünip çıqtım. Özümniñ ömrümni köz öğüne ketirdim. Altın ümütlerim bar edi, olarnıñ episi elâk oldılar. Eñ yaş çağımıñ özüne esir alğan adam meni aldadı, sevgimni horladı. Bundan soñ oña qayıp olamaycağım. Er şey bitti. Maña inanıñız. Köyde Sizni körgende, közleriñizde samimiyetlik is ettim. Yüregimdekini söyleymey çoq vaqıt ah çektim. Lâkin endi sabırım tükendi... Men Sizni sevem. Bu sözlerimni ve areketimni şaşqınlıq esap etmeñiz. Men Sizni sevem... Yalñız Sizni sevem!

Öğüñizde bu qadar alçalğanım için menligimni horlamañız! Ümüt etem, körüşirmiz.
Leylâ”.

Abibulla Suleymanoviç mektüpni bir daa oqudı, soñ dört bükledi, musafir odasındaki setniñ üzerinde oturıp, tüşüncege daldı.

– Yüregimni bu derece alevlendirgen qızını ilk sefer körem. Bu mektüp vücudımda tükenmez küçler yarattı, ümütlerimni qanaatlendirdi. Güzel Leylâ, sende ne qadar qudretli insanlıq duygusu bar!!

Aqırından yerinden turdı. Evniñ penceresinden tışqa köz taşladı. Özen kene evelki çabıqlıgınen quturıp aqa ve töpeleri tumanlı dağlarda kene alamanlarnıñ davuşları eşitle edi.

– Qaytmaqımı? – dep öz-özünden soradı. Elindeki mektüpni, köyde can sıqısından oqurım dep ketirgen qalın ve dülber qaplı “Taras Bülba” adlı kitabınıñ içerisine qoyıp, sofağa çıqtı. Tenzile qartana bağçada qartop çapalay edi.

Azbarniñ basamaqlarından atlap yolğa tüşti, evelâ bağcadaki gölge ketken yolğa burulmaq istedi, soñra artına qaytaraq, özen boyu yuqarı cöneldi. Büyük taşlarnıñ yanlarında göllenip qalğan suvlardaki baqalarnıñ ve soqaq kenarındaki kögetler arasına pısqan çır-çırnalarınıñ sesleri, başı üstünde köbelekleriñ uçuşu – bularnıñ episi serbest köy ömrüniñ zevqını duydura ediler.

Abibulla Suleymanoviç tabiatniñ insanlarğa bağış etken bu dülberliginden hoşlanaraq, köterinki göñülnen ileri adımladı.

Bu arada azbarğa kelgen Bekir, Tenzile qartanayğa:

– İş qolay kelsin, qartana, – dep davuş berdi. – Bu sıcaqta sizge zametlenmek gerekmi?

– Alla razı olsun, balam, – dedi Tenzile qartana. – Ya ne yapayım? Yolaqlarnı ot bastı da!..

– Abibulla evdemi?

– Evde. Buyur, oğlum!

Bekir sofağa kirdi. Ayatniñ ve kilerniñ qapılarını açıp baqtı. Kimse yoq edi. Musafir odasına kirdi, kene kimse yoq. Evden çıqmağa oñaytlanğanda, pencerede turğan kitapni kördi. Eline alıp qarıştırmağa başlağanı da şu edi, közüne tanış yazılar ilişti.

Bekir kâğıtnı aldı, üzerinde Leylânıñ adını körgeni kibi, alel-acele oqumağa başladı. Yarısına kelgende, yüzünde ter asıl oldı, qızardı, yüregini ateş biyledi. O, közlerine inanmaq istemeyip, mektüpni tekrar közden keçirdi, soñra azaplı bir alda:

– Bu, benim beş yıldan berli beklegen sevdigimniñ mektübi, – dep ezgin, qayğılı bir alda, azbarğa çıqtı. Sofa aldında toqtaldı, Tenzile qartananiñ yanına barıp sağıqlaşmaq istedi, lâkin indemey, acele sürette basamaqtan yolğa tüşip ketti.

X

Aqşam Tenzile qartana Orta maallege musafirlikke ketmek istedi.

– Bayağı vaqıttan berli Sabenen körüşmedim – dedi. – Ğarip o zayıf ayağınen uzaqqa çıqıp olamay, men de vaqıt tapıp baramayım. Ketseñ, qapılarnı beklersañ. Canım balam, buzavçıqını aranğa qapatmağa unutma.

– Güzel, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – qaparım. Qasevet etmeñiz, büyükana. Qaranlıqta qaytmağa qorqmazsıñız mı?

– Men çoq eglenmem. Yaz vaqtı. Şimdi yatsı olur.

Maramasinen başını örtip yolğa çıqtı...

Ortalıq azar-azar qaranlıqlaştı. Dağlar sustı. Bağçadaki terekleriniñ qalabalığı közden silinip, tegiz qara bir perde olup köründi, lâkin evniñ artındaki özen şuvultısını kesmedi.

Abibulla Suleymanoviç tınçlıqını seyirge daldı. O asılda susıp, etrafını diñlemege seve, bunda özüne zevq tapa edi.

Şimdi böyle diñlenip turğanda, bağça taraftan talğın bir qadın davuşı eşitildi. Ereslenip yerinden turdı, terekler arasında Leylâ köründi.

Abibulla Suleymanoviç onıñ yanına acele sürette bardı. Leylâniñ töben turğan başını incitmay nezaketnen köterdi de:

– Sensiz maña ömür yoq, Leylâ, – dedi. – Şu elâ közleriñni körgen künümde berli ne qadar raatsız geceler keçirdim! Men bir deli kibi soqaqlarnı, bağçalarnı dolaşam. Zeinimde yalıñız sensañ.

Leylâ uzun kirpiklerini köterdi. Abibulla Suleymanoviçke teren nazarlar taşladı:

– Meni sevesañ, öylemi? – dep soradı.

– Sevem, Leylâ. Hayalımda kezgen bir sensañ. – O, Leylâni özünüñ bavrına sıqtı, eyecandan ateşlengen dudaqlarından öpti. Biri-birinden ayırılmay, çoq vaqıt susıp turdılar.

– Keçken gece qorqunçlı tüş kördim, – dedi Leylâ, – aqılıma ketirsem, alâ yüregim titrey.

– Hayır ola. O nasıl tüş edi?

– Seniñnen dağğa kezınmege çıqtıq. Uçurımğa yaqlaşqanda, artta qaldıñ. Men aldımde, közleri qan basqan qaşqırnıñ üzerime atılmağa niyetlengenini körgenim kibi, saña qıçırdım. Sen uzaqtan, benim alıma seyir eterek, küldiñ. Men ağlamağa başladım. Bundan soñ, qaşqır dağda yoq oldı. Bu yer zarafatlı yer, keteyik, dep, eliñden tutmaq istedim, bu arada bir arslanğa çevirildiñ. Qıçırmaq istedim. Sen boğazıma yapıştıñ, meni qayadan aşağı fırlattıñ... Uyanğan soñ telâşqa tüştim, sabağa qadar yuqlayamadım. Kündüz seni körmek istedim. Bağçada büyükanañ, Bekirnen söylenip turğanını eslegen soñ, evge qayıp keldim.

Abibulla Suleymanoviç taacipke qaldı.

– Eger tüşlerge inanmaq mümkün ise, eñ evelâ men elâk olmağa borclum, – dedi. – Suvuq qanlıqını coyma. Büyükanam, Bekirnen söyleşe edi deysañ, öylemi?

– Ebet.

– Bugün onı cami yanında kördim. Az qaldı, selâmımnı almay keçecek edi.

– Niçün?

– Çünki maña darğın.

Leylâ indemedi.

Abibulla Suleymanoviç onıñ saçlarını sıypadı, kederli közlerine baqtı.

– Niçün indemeysañ, Leylâ? – dep soradı. – Seni kederlendirgen ne?

Leylâniñ közleri yaşlandılar:

– Keteyik, Abibulla, – dedi. – Rica etem, bu köyden keteyik.

– Qayda?

– Qayda olsa da, keteyik. Eñ olmağanda, Orta Asiyağa keteyik.

– Sevgili Leylâ! Meni seveceksañ mı? Söyle!

– Niçün böyle suallernen qalbimni yaqasañ? Eñ yüksek hayallarımde yaşağan sensañ. Seni sevmeycegimmi?

– Ya Bekir?

– Bekir... Ah, onun adını aňma, yüregimni hırpalama! Men onun, yalnız tanış arqadaş olıp qalğanını isteyim. Men şimdiden soň Bekirni, iç bir vaqıt seniñ kibi sevalmaycağım. Unutayıq, Abibulla! Keçkenlerniñ episini unutayıq.

– Unutayıq... eger unuta bilsek, güzel. Men Bekirnen eppeyi ömür keçirdim. Şimdi onunnen alâqam kesilecek, biri-birimizge duşman olacaqmız...

– Bu işte qabaatlı sen degilsin...

– Öyle deme, Leylâ! Men qabaatlım. Lâkin men ne yapa bilir edim? Bu közler, bu güzel baqışlar barmı?! Men olarnıñ esiri oldım. Şimdi yolumdan meni kimse qaytaralmaycaq. Bütün gönlümnen saña sadıqım. Eşitesinmi, Leylâ? Sen yıldızların ayaqdaşı, tılsımlı bir meleksin. Er sözüne razım. Bir söz söyle, beraber uzaqlarğa, ebet uzaqlarğa, o tınç qum saralarına, o bereketli Ferğane boylarına keteyik. Anda bizni bahtiyar ömür bekley.

– Men... Ah, men közlerimnen körgeñlerime, qulaqlarımnen eşitkenlerime inanmayım. Bu, maña bir tüş kibi kele. Daa tünevin qatıy fikirge kelüvden aciz edim.

– Sevimli Leylâ! Demek, biri-birimizniñ cefa ve sefasını bölüşecekmiz, öylemi?

– Öyle...

Bağçanıñ terekleri arasından ay köründi. Kökniñ yüzü ağardı, ortalıq aydınladı. Hoş bir manzara açıldı.

– Geceniñ güzelligine diqqat etesinmi, Leylâ? Aqşam sağırlaşıp qalğan bağça, şimdi ne qadar şırnıqlı körüniş aldı...

– Körem. Bu ay yarıq geceni iç aqılımdan çıqarmaycağım...

Leylâ, Abibullanıñ qoltuğundan tuttu, aqırın-aqırın bağçanıñ terenligine doğru adımladılar. Olarnıñ yüzleri de terek taldalarında gizlene, de ay şavleleri altında aydınlana edi.

Qomşu bağçanı ayırğan azbarnıñ üstündeki erik tereginiñ yanına barğanda, Abibulla Suleymanoviç toqtaldı:

– Öyle olsa, men de bu terekni unutmaycağım, – dedi ve külümsiredi. – Eñ sevimli daqqalarımni bu terekniñ astında keçirdim.

Leylâ, başını aşağı egiltti, ekisi çoq vaqıt susıp turdılar. Etrafını tınçlıq sardı. Şimdi dağlar, bağçalar yalnız bu eki yürekniñ uruşını diñley edi.

– Keç oldı, – dedi Leylâ, – penceremizdeki yarıq söndi, kördiñmi? Qaytmaq gerek. – Elini uzataraq, dalğın bir sürette: – geceñiz hayırlı olsun, – dedi.

Abibulla Suleymanoviç onun tirsegine qadar çıplaq bulunğan beyaz elini öpken soň:

– Hayırğa qarşı, – dep cevaplandı.

Leylâ terekler arasında ğayıp olıp ketti.

Abibulla Suleymanoviç qayıp kelgende, büyükanasını evde kördi.

– Tenbilep kettim de ya, balam, – dedi Tenzile qartiy. – Qapıların beklemegensiñ. Buzavni ayırmağansıñ. Alay sütümni emip bitirgen. Maşalla, maşalla! Pek becerikli ekensiñ. Tfu... tfu... nazar tiymesin... – dep külümsiredi.

Torunı da külip ciberdi.

XI

Abibulla Suleymanoviçniñ köyge kelgeni bir aynı keçti. Onıñ çırayı tekmiñ deñiştii. Gülgülli yanaqları soldı, közleri çuqurlanıp kettiler.

Cürüşü tüşünceli oldı. Şimdi o, yeşil boyalı tahta qapınıñ aldında turğan küçük qızçıqqa bir şeyler ayttı, qızçıq içerige çapıp ketti. Tezden qapıda Leylâ peyda oldı.

Abibulla Suleymanoviç, Leylâğa elini uzattı:

– Men endi ketem, – dedi. – Aytqanıñ kibi yaparmız. Avgustniñ beşinci künü kelirim...

– Rica etem, mektüp yaz, – dedi Leylâ. – Meni çekiştirme. Sen ketesin. Maña öyle kele ki, ömrümniñ yarısı peşiniden kete...

– Qasevetlenme. Özüñni serbest tut, künler kelir-keçerler, duymay qalırıñ. Sağlıqnen qal! – dedi, yolğa tüşti.

Leylâ:

– Sağlıqnen bar! Oğurlar olsun, – dedi, qapığa tayanıp qaldı, çoq vaqıt tüşünip turdı. Kimni tüşündi? Abibulla Suleymanoviçniñ ketkenine yanıqladımı? Yoqsa, Bekirni incitqanına azaplandımı? Kim bilsin!.. Bekir endi bir aftadan berli köyde yaşamay edi. Onı şeerge partiya işine alğan ediler.

Abibulla Suleymanoviç boğçasını eline sıqıp tutaraq, özen boyu sozulğan taş yol çetinden, selbi terekler arasından ketti.

Üyleden soñ ava bozuldı. Yağmur bulutları sarqıtılar. Çoq keçmedi, yengil bir sağanaq köründi. Bitti degende, küçlüsi keldi, töpeden çapçaqnen suv tökülir kibi, yağıp başladı.

* * *

Bu afat içinde, urbaları tenine yapışıp qalğan, balaqları çamurlanğan bir kişi Devletovniñ qapısından içke soqıldı, ayaqlarını merdivenniñ basamaqlarına ziyade urıp alaraq, sofağa köterildi. Ocaq başındaki Saniye, geniş set üzerindeki Darbali ve Üsniye – episi, bir kereden merdiven betke çevirilgende, Abibulla Suleymanoviçni, bu külünçli alında, zornen tanıdılar.

Saniye ocaqqa qoymaq için eline alğan cezbesini kenarğa taşlap, yerinden turdı:

– Balam, böyle avada yolğa niçün çıqtıñ? – dedi, qolundaki sılaq boğçanı çekip aldı. – Bicagiñni çıkar. Vay anam-babam, bu nedir! Kir... ayatqa, kir...

Abibulla Suleymanoviç urbalarını yengilden silkitip alğan soñ, sofadaki musafirlerini közden keçirdi:

– Hoş keldiñiz, – dep muracaat etti.

Özüñ de hoş keldiñ, – dedi Darbali. – Abibulla kadam, hayır ola, bu nasıl al?

– Aziz yanlarında yağmur tuttı...

– Kir, balam. Kir, urbañni deñiştir, – dedi Saniye. – Suvuqlanırsıñ.

Abibulla Suleymanoviç ayatqa kirdi, arası çoq keçmey, taze urbanen çıkaraq, ocaqniñ yanındaki skemlege oturdı.

Üstüne kök kostüm, ayağına yıldıruvuc sarı ayaqqaplar kiyip, qarşısında oturğan oğluna yüregi feralanğan ana:

– Büyükanañ sağ-selâmetmi? – dep soradı. – Keçinişi nasıl?

– Şükür. Epimizden tiri. Keçinişi de fena degil. Sizge biraz soğan yolladı. Ya babam qayda? Kene hızmettemi?

– Babañni saba rayon komitetine çağırıldılar. Tünevinden berli tüşünceli keze. Ne qaseveti bar bilmeyim.

Darbali çeñesini elleriniñ üzerine qoyaraq, tirseklerini tizlerine tayap, sabırlı sürette:

– Artelniñ işi pek qalabalıqlaştı, – dep sözge kirişti. – Keçenlerde mağazdan yedi teri hırsızlanılğan. Kimniñ qolu ekeni belli degil. İnspektor kelip teşkerdi, Suleyman ağamni qabaatlamaq istedi. Plannı toldurdıñız, malnı qorçalamağa bilmeysiñiz – dep ketti. – Mında birevleriñ yuvası bar, dey. Biz, dey, onı dağıtırmız. İşler yaramay, qardaşım. Buniñ soñu eyi netice berecekke beñzemey.

– Teriler için mesül siz degilsiniñizmi?

– Yoq. Menim vazifem – yalıñız cınıslarğa bölmek edi. Men asıl da ufaq adamım.

Setniñ kenarında indemey turğan Üsniye, Darbaliniñ: “Ufaq adamım”, degen sözlerine külip ciberdi:

– Buni sizden birinci kere eşittim, – dedi. – Bütün vaqıt: “Artelniñ işini köçürgen Darbali” – dey turğansıñız. Şimdi yuvaşlığıñızniñ sebebi nedir bilmem?!

– Aқиqaten, o zamanda men özümni küçük adam esap etmey edim. Lâkin, maña – “sen er şeyge atılma”, dediler. Bir daa qarışmadım. Endi, Darbalini artelde iç bir vaqıt körmeyceksiñ.

– İç bir şey añlamayım. Niçün körmeycekmiz?

– Adam sende, Üsniye qardaşım... Buniñ sebebini söylemekte ne mana tapacağım. Men şimdi Devletovniñ özüne kelgen edim. Çıqqan ketken.

Saniye apte taaciplendi.

– Devletov canıñni ağırttı mı yoqsa? – dep soradı. – Bugün sen de keysiz körünesiñ.

– Daa fenasını yaptı. İştен çıkardı. Teri hırsızlığı menden şübelengenini söyledi.

– Canım, Darbali! Bu mümkün degil. Sen bizim eñ yaqın kişimizsiñ.
– Doğru. İlk sefer eşitkende men de inanmaq istemedim. Çoq yazıq ki, Suleyman ağa öz sözünden qaytmadı.

Tışarıda yağmur sakinleşti. Saçaqlardan şuvuldap aqqan suvlar azaldı. Birazdan soñ, alçaqtan, bulutlar arasından küneş köründi, evlerniñ töpelerine cıllı şavlelerini saçtı.

Darbali yerinden köterilip, tışqa köz taşlaşan soñ:

– Mubarek, çoqtan kerek edi. Körüñiz, ortalıq ne qadar tazerdi, – dep ilâve etti. – Aydı, sağlıqnen qalıñız.

Saniye onıñ peşinden aşağı tüşti. Qapı yanına barganda:

– Men Suleyman ağañnen özüm söyleşirim, – dedi. – Evelki hizmetiñe qaytırsıñ. Añladıñmı, Darbali?

Darbali yol qapınıñ bosağasından atlayatqanda:

– Sağ oluñız, – dep cevap berdi. – Endi er şey bitti. Men bir daa artelge qaytmam.

Saniye, qapını beklegen soñ:

– Bu inatlıq ne için eken? – dep tüşündi, aqırın-aqırın azbardaki balqurt sepetlerine doğru ketti.

Abibulla Suleymanoviç sofada eppeyi vaqıt indemey turdı. Üsniye turıp, Saniye apteniñ peşinden tışqa çıqmağa niyetlense de, bu areketni kelişiksiz esap eterek, set üstünde öz yerinde qaldı. Ocaqniñ söneyatqan qorlarından közlerini ayırmay baqıp turğan Abibulla Suleymanoviçke:

– Böyle avada yolğa çıqqanıñızğa peşman etkensiñizdir ya? – dep soradı. Lâkin cevabını beklemey: – Pek üşüdiñizmi? – dep ilâve etti.

Abibulla Suleymanoviç külümsiredi:

– Pek üşügenim, – dedi. – Men asıl da, ateşni balalıqtan berli sevem. Oña baqıp tursam, zevqım arta.

– Añlaşıla, sizge zevqlanmaq için çoq şey kerkemey eken. Ateş oldımı, iş bitken... öylemi?

– Yoq, canım. Tek ateş azlıq eter edi, eger de... O, sözünü bölip, manalı bir pauza yaptı.

Abibulla Suleymanoviçniñ yüreginde Üsniyege qarşı beslegen duyğuları, onı evde körgeni kibi yanıp, canlanıp ketken ediler. – Eger de göñlüñni alğan yaqın arqadaşniñ olmasa...

– Doğru. Lâkin onı tapmaq zor...

– Men onı endi taptım, – o doğru Üsniyeniñ közlerine baqtı.

Üsniye sözünü devam etalmadı, közlerini aşağı aldı, yanaqlarını qızıl renk qapladı.

Abibulla Suleymanoviç onıñ utanğanını esledi:

– Afu etiñiz, – dedi. – Bilem, siz qayğılı künler kördiñiz. Men köyde edim, lâkin siziñ er qasevetli daqqanıznı azap içinde yaşap keçirdim.

Üsniye dalğın bir alda:

– Ebet, çoq qayğılı künler kördim, – dedi. Evde oturıp olamayım. Yüregim tazersin dep, er kün Saniye apteme kelem.

O, yavluğını çıkarıp, közlerini sildi. Abibulla Suleymanoviç o iri kirpikler arasından inci kibi tökülgen közyaşlarını körip, teren köküs keçirdi, iç bir söz söylep olamadı.

Bağça içinde Saniye apteniñ:

– Üsniye... Üsniye! – degen davuşı eşitildi. – Kelçi saña balqurtlarınñ solağını köstereyim.

Üsniye seskenip, yerinden turdı, elindeki yavluğünü közlerine tutup merdivenden aşağı tüşip ketti.

Tezden küneş, qayalarınñ artına saqlandı, yavaş-yavaş şeerniñ üzerine aqşam tınçlığı tüşti. Abibulla Suleymanoviç, qapı öğüne çıqıp, soqaqta eglenmek niyetinen azbar qapını açqanda, qarşısında babası peyda oldı. Abibullanı körgeninen, qollarını eki yaqqa kererek;

– O-o-o, köyden hoş keldiñ, – dep qıçırdı. – Büyükanañ ne yapa?

– Yahşı. Selâm söyledi. Babam, sizge ne oldı?

Özüñizge iç beñzemeysiñiz. Bu ne qadar deñişiklik!?

– İşler zor, çoq çalışmaq kerek ola. Kir evge. Qana, nasıl haberler ketirdiñ?

XII

Saba küneş doğup köterilgen maalde Abibulla Suleymanoviç yuqudan uyandı. Sütli qavenen, bir kesek yağlı ötmek aşadı. Şeerge çıqıp ketmege niyetlengende, Dorağa:

- Men bugün Çufut Qalege ketmek isteyim – dedi. – Anama söylersiñ.
- Güzel, – dedi Dora. – Söylerim.

Dora onıñ artından baqıp turdı, közden coyulğan soñ, sofağa qaytqanda, öz-özüne: “yigit aruv raatlana”, – dedi.

Abibulla Suleymanoviç eski han azbarı ögünde beklegen lineyka saiplerine yaqınlaşıp, Çufut Qalege ketmekni teklif etti, lâkin razı olmadılar. Bazıları ise çoq vaqıt bazarlıq etken soñ, parasinen añlaşmadılar.

Bu işten vazgeçmek fikrine kelerek, Hansaray bağçasına kirdi. Çeşmeniñ yanından keçkende, sol yaqta, akatsiya teregi astındaki skemlede oturğan qadını körerek Üsniye ekenini tanıp toqtaldı.

- Sabañız hayır olsun, Üsniye, – dedi.

– Sağ oluñız, – dedi Üsniye, – siziñ sabañız pek keç ola eken. Baqıñız, endi üyle maali yaqınlaşa. Oturuñız! Yoqsa aşıqasıñızımı?

– Hayır, iç aşıqmayım, – dedi, Üsniyeniñ yanındaki balağa baqıp, – kimniñ oğlusıñ? – dep soradı.

- Bala dudaqlarını çürteytip sustı, aldına baqtı, cevap bermedi.

– Aptemniñ oğlançığı, – dedi Üsniye. – Ayaqtaş olur dep aldım. Kelgenimden berli, qaytayıq dep ağlay. Eglence degil, başıma belâ kesildi. Siz bu yaqqa nasıl tüştiñiz?

– Çufut Qalege ketmek istedim. Lineykacılarnen uzlaşamadım. Cayav yolğa çıqmaq ise bu sıcaqta elverişli degil. Sizge bir ricam bar.

- Nasıl?

– Eger vaqtıñız olğanını bilse edim, sizge, beraber Çufut Qalege kezintige ketmekni teklif ve rica eter edim.

- Üsniye biraz tüşünceden soñ:

– Fena teklif degil, – dep cevap berdi. – Lâkin avağa diqqat etiñiz. İnsan nefes aluvdan aciz, o derece sıcaq.

– Biz aşıqmamız. Belki de, bağçalıq boyu soqaq taparmız. Terekleriñ salqın kölgeleri bizni qorçalar.

- Kim bilsin... Ya bu oğlanı.

- Oğlanı... oğlanı evge yollarmız. Seniñ adıñ ne, yigit?

Bala evge qaytacağına sevinse kerek, inatlıq köstermey:

- Reşat... – dep cevap berdi.

- Reşat. A-a-a... Reşat lineykanen evge qaytacaq, öylemi? E-e?

- E-ee-iy.

- Soñ, ne deyceksiñiz, Üsniye? Köçeyikmi?

Üsniye yavaşça yerinden turdı, Reşatqa bir köz taşlap:

- Menim için farqı yoq, – dep cevaplandı. – Keteyik.

Balanıñ elinden tutaraq, ekevi qapığa doğrudılar. Hansaray aldından keçeyatqan lineykaniñ saibi Reşatnı yanına oturıp alıp ketti.

Üsniye ve Abibulla Suleymanoviç, Han cami aralığı boyu yuqarı aylandılar.

* * *

Taş içine oyulıp yapılğan cellât odaları. Mabüslerniñ zindanları... Qobalar... tüpsüz uçurımlar... bular Üsniyeni ziyade tesirlendirdiler.

– Kelgenimden pek memnünim, – dedi. – Zemanе kişisine, ötken asırlarnıñ saifelerine köz taşlamaq keder etmey. Aқиqaten, ne qadar deşetli ömür sürgenler. Ya, Canıke deseñ... Zavallı qız kene sevgilisine qavuşamağan...

Küneş Qırqayaq sırımlarınıñ artına sarqqan vaqıtta Demir qapıdan çıqtılar.

Abibulla Suleymanoviç toqtaldı:

– Baqıñız, bu dülber manzarağa ne deysiñiz? – dep elinen dereni kösterdi.

Aşağıda teren yığa boyunda dağlar, qayalar ve uzaqta kiçkene olıp qalğan Salaçıq evleriniñ töpeleri körüne ediler.

– Pek acayip, – dedi Üsniye. – Çaresini tapsam, asıl da mindan qaytmaz edim.

– Doğrusını söylediniñiz. Men de siznen qalır edim...

– Meramınıñızı aňlamayım.

– Doğru, siz meni aňlap olamazsınıñız. Çünki...

– Ne demek olsun. Eger açıq söyleseñiz...

– Üsniye, rica etem, açuvlanmañız. Öyle şeyler ola ki, söylenilmeden duyula ve aňlaşıla.

Men sizni ilk sefer körgende acayip dülberligiñizge ayran qaldım. O, vaqıt deliririm belledim. Tilim bağılı edi. Taliyiñizge qarışmağa aqqım yoq edi. Şimdi serbest söyleye bilem... Siz çoq güzelsiniñiz. Sizni körmemek ve unutmaq için köyge kettim. Kene qayıp keldim. Söyleñiz, maña bir ağız söz söyleñiz!

– Abibulla, benim öz qaarım yetişecek. Siz de meni yaqasıñız.

– Bilem. Siz azaplanasınıñız. Lâkin ne yapayım?..

– Men sizge aqran degilim. Uzun yıllar boyu aileviy ömür meni hırpaladı. Men begenilmez oldım.

– Bu sözlerge inanmayım. Menim bütün iradem siziñ emriñizde. Ne deseñiz, oña razım.

– Şimdi bir söz bile söylemege mecalım yoq...– Üsniye sustı, uzaq qayalarğa közettı ve soñ:

– Keteyikmi, Abibulla? Keç oldı, – dep ilâve etti.

– Keteyik.

Salaçıq yoluna tüşken soñ, Abibulla Suleymanoviç keteyatqan lineykayı toqtattı, Üsniyeniñ qoltuğından tutup:

– Siz pek yorulđınıñız, – dep muracaat etti. Rica etem, oturıñız! Ayaqqaplarıñız böyle sarp yollardan cürececek kibi degil. Aydı emce, kettik.

Eki atlı lineyka eñişli-yuquşlı yol boyu şeerge doğru cöneldi.

XIII

Kündüz saat on bir qararlarında İcra Komiteti reisiniñ qabul odasında, divan üzerinde Darbali otura edi. Başındaki qalpağıniñ tükleri hırpalanğan, saqalı ösken, çırayı qaçqan. O, ğayet tüşünceli edi.

Tışarıda accı yel uvulday. Küçük qarnen qarışıp ince yağmur sepeley.

Endi dekabr ayınıñ soñu kelgen edi.

Qapı açıldı. İçeri Kâzim oca kirdi. Kimsege baqmay, reisniñ odasına doğrulğanda, sekretar onı toqtattı.

– Biraz sabır etiñiz, – dedi. – Beklegenler barlar.

Kâzim oca divanğa oturayım degende, yanında Darbalini esledi.

– Sen bu yaqqa ne işnen tüştiñ? – dep soradı. – Körüşmegenimiz qayda qaldı?

– Ebet, eppeyi vaqıt keçti.

– Seni şeerde yoqsıñ, dep tüşüne edim. Kene eski hizmetiñdesiñmi? Devletov ne yapa?

– Hayır. Artelde çalışmağam beşinci ay. Devletov meni işten çıqardı. Ondan soñ ne oldı, ne qaldı, bilmeyim.

– Şimdi ne iştesin?

– Degirmende çalışam. Siz ne yapasınıñız? Sağığınıñız yerindemi? Çoq deñişkensiniñiz!

– Ne yapayım? Kene balalarnen oğraşam. Şükür şimdilik ayaq üstündem. Lâkin qartlıq özünü duydura. Bu yaqında bel ağırsı peyda oldı; ekimler, keçer deyler. Baqayıq. Söylese, minda ne hizmetnen tüştiñ?

– Reiske eki sözçik aytmaq isteyim.

– Eki sözçik dediñmi?

– Ebet, eki sözçik.

– Ne hususta? Bilmek mümkünmi?
– Devletov hususunda. Endi pıçaq boğazğa tayandı. Öz aqqımni tanıtmğa qudretim yetişmedi. Tüşündim, baqtım... Böyle qalsa elvermeycek. Zan etem, mında meni aılağan tapılır. Bekleyim. İçeriden adam çıqsa, kireceğim. Devletovniñ kim ekeni aqqında eki sözçik aytayım da, soñu ne olsa-olsun. Ya siz oca? Siz ne işnen keldiñiz?
– Tünevni konferentsiyada meniñ derslerim üstünde toqtalğanlar...
– Ne degenler, oca?
– Usulı eski degenler. Zararlı... felân-tügen degenler. Kim bile onı... – Kâzim oca söylenip turğan arada taacipnen pencerege baqtı, tışta soqaq boyu keteyatqan Saniyeni kösterip: – Bunıñ ülema oğlu ne yapa, haberiñ yoqmı? – dep soradı.
– Yaqında körmedim, – dedi Darbali. – Eşitkenime köre, kombinatta çalışa eken; Mansur ölgen soñ, onıñ apayinen tutuşqan. Öz aqayı kibi evine bara, otura, kimerde qonıp da qala, deyler...
Reisniñ qapısı açıldı. Elinde portfeli, közlükli, uzun boylu kişi çıqtı, elindeki kâğıtını sekretarğa uzattı. Sekretar üzerine peçat qoydı, qaytarıp bererek, Darbalige hitapnen:
– Rica etem, kiriñiz, – dedi. – Nevbet siziñ.

XIV

Dağları qar bastı. Çağlap aqqan küçlü özen buzladı. Çıplaq qayalar uzaqtan köyge qasevetli çiraynen baqıp, indemey susıp qaldılar. Sevimli yaz künlerini qaydan alasıñ!!!
Bu gece sabağa yaqın Leylâ yuqudan uyandı, kendi taliyi hususunda hayallandı:
– Yarım yıl içinde bir asırlıq ömür keçirdim, – dedi. – Böyle olup çıkar dep kim tüşüngen edi? Tezden tañ ağaracaq. Yolğa çıqacaqmız. Uzaqlarğa, ebet, uzaqlarğa ketecekmiz. Abibulla, sen qaydasıñ? Meni ateşlerge attıñ, haberiñ barmı?
Ekinci horaz çağırdı, Leylâ, zametli tüşüncelerine kömülip, tekrar yuqlap qaldı.
Saba saat sekizlerde Abibulla Suleymanoviç keldi. Köterilgen yüksek teri yaqasını ciberdi, qolçaqlarını çıkarıp, cebine qoydı, suvuqtan qızarğan betini ufqalap aldı, ocaq başındaki Zeide yengege:
– Sabañız hayırlı olsun, – dep muracaat etti. – Biraz erte keldim ğaliba, ayıp etmeñiz.
– Yoq canım, – dedi Zeide yenge. – Niçün erte olsun? Çıqar, balam, paltoñı! Saat qaçta ketesiñiz?
– On birde. Leylâ turdımı?
– Yuqlay. Şimdi uyanırım.
Zeide yenge qomşu odanıñ qapısını muqaytlıqnen açıp, ayaq uclarına basaraq, içeri kirdi. Leylâ töşegini cıyıstırayata edi.
Zeide yenge qapını aralıqlandıraraq:
– Kir, Abibulla, – dep qıçırdı. – Leylâ turğan eken...
Abibulla Suleymanoviç paltosını mihqa astı, divarda, ortası çatlağan, çevresi Stambul örneklerinen qaplı küzgüge baqıp, galstugını tüzetti, acele-acele Leylâniñ odasına kirip ketti.
Bu arada azbarda Qaybulla aqayniñ öksürgeni eşitildi. O, sığırlarını dağğa aydap qaytqan edi.
Bir afta evel Tenzile qartana, Zeidege kelerek, qızını, torunına bermesini teklif etkende, Qaybulla aqay iddetinden:
– Kelmeşekke berecek qızım yoq, – dep qıçırğan edi. – Men onıñ babasını da, anasını da bilem.
O kün, bu kün, apayı: “Abibulla – güzel yaş. Onıñ acayip keleşegi bar”, dep ayarta keldi ise de, Qaybulla degeninden taymay, öz fikrinde qaldı.
Şimdi eki ağızlı baltasını bileğine keçirdi de, Zeidege:
– Men keçikecekke beñzeyim, – dedi. – Bağçada azbar bekleycekmiz. Leylâğa söyle, yoldan keçkende maña davuş etsin.
Evnıñ saçağına asılı turğan qayışını uzanıp alaraq, kevdesini sol yaqqa yantayta berip, keñ adımlarnen ketti.

Abibulla Suleymanoviç, yataq odasına kirgeni kibi, Leylâ onıñ boynuna sarıldı, körgenine inanmay:

– Keldiñmi? – dep soradı. – Gece oylar içinde ne qadar çekiştim, bilmeysiñ. Men bu qarlı dağlarğa, qayalarğa baqıp tek seni bekledim...

Abibulla Suleymanoviç, Leylânı quçağına sıqtı:

– Biz bugün Bağçasarayğa ketermiz... – dedi. Kerçek, aytmağa unuttuqanı. Keçenlerde şeerde Bekirni kördim.

Leylâ sevinçnen:

– Bekirni mi? – dep soradı. – Doğrusını aytasıñmi?

Abibulla Suleymanoviç, laqırdını başlağanına peşman etti:

– Demek, alâ unutup olamaysıñ, öylemi, Leylâ? – dedi. – Belki, asıl da hatırdan çıqaramaycaşsıñdır, çekinme, doğrusını söyle!!

Leylâ başını aşağı egiltti, sustı, birazdan ökünçnen:

– Böyle sualleriñnen meni yalnız ıncıta bilirsıñ, – dedi. – Bekirnen benim alâqamniñ ne derecege kelip qalğanını pek yahşı bilesiñ degilmi? Bu öpkeñ ne demek ola, añlamayım. Men inkâr etmeyim... Bekir insan olaraq diqqatqa lâyıq.

– Şaqa ettim, – dedi Abibulla Suleymanoviç, – muradım asıl da öpkelemek degil edi. Darılma, yalvaram! Emin ol ki, sen qaar ve qasevetiñni unutacaşsıñ...

Hayli vaqıt keçken soñ, Zeide apte içke kirdi, Leylânı ve Abibulla Suleymanoviçni saba yemegine rica etti.

Aş biteyatqanda Tenzile qartana keldi. Zeideniñ, sofranı sürtkenini körip:

– Ömrümde iç sizni yamanlağanımı bilmeyim – dep külümsiredi. – Albu ise, baqıñız, aş bitken soñ keldim.

Leylâ, onıñ başındaki qalın şalımlı alıp, köşedeki sandıq üzerine qoydı:

– Buyurıñız, – dedi. – Aşımız bitmedi. Tek maddeñiz olsun.

– Alla razı olsun. Şaqa sırasinen aytım. Zeide, zamet etme, canım. Şimdi evden aşap kelem.

Küçük Remziyeçik pencereden tışarısını kösterip:

– Köresıñmi, apte! Qar yapalaqları ne qadar büyük tüşe! – dedi. – Bu avada nasıl keteceksiñiz?

– Qarñıñ zararı yoq, qardaşçığım. Men çamurdan qorqam. Saatqa baqıp: – yelquvanğa diqqat etesiñmi, Abibulla? – dedi. – Onni keçken.

– Aqıqaten... çıqmağa, vaqıt.

Zeide apteniñ zorlap qoyğan vişne tatlısinen çayını içken soñ, Abibulla Suleymanoviç yerinden turdı, paltosını kiymege başladı. Onıñ artından Leylâ qalqtı, öz odasına kirdi. Çoqqa sürmey, paltosını kiyip, parusına qaplı, büyük çemodaninen çıqtı:

– Tut, Abibulla, – dedi. – Bundan ğayrı yükümüz yoq. Aydı, anaçığım, saqlıqnen qal!

Zeide yenge qızınıñ boynuna sarılıp, közlerinden, yanaqlarından öpti:

– Ağlamaycaq edim. Sevinçimden közlerim kene yaşlana, – dedi. – Saqlıqnen bar, evlâdım. Anañni, babañni unutma. Alla sizge bahıtlı ömür qısmet ettirsın.

Abibulla Suleymanoviç büyükanasıniñ ve Zeide apteniñ ellerini öpti, çemodanı alaraq:

– Saqlıqnen qalıñız, – dedi. – Biz daa kelirmiz. Menim eñ quvançlı künlerim mında keçti. İç hatırımdan çıqmaycaq...

Leylâ, Tenzile qartananiñ elini alğanda, onıñ quvançlı, tiri közlerine baqıp:

– Siz çoq merametlisiñiz, – dedi. – Maña aqranıñ kibi dostluq yaptıñız. Ömrüñiz uzun olsun.

O, endi azbarda bulunğan Abibulla Suleymanoviçniñ peşine tüşti, acele-acele ketti.

Zeide yenge, sofağa çıqtı, qızınıñ artından, baqıp qaldı.

XV

Azbardaki qaysı ve şeftali terekleriniñ pıtaqları bükülgen, soqqaqları qar basqan.

İçeride sobanıñ artında, minder üstünde Devletov, qarısı Saniyenen qayğılı laqırdı ete edi.

– Mında öz adamlarımızniñ eli bar, – dey edi. – Amma kim ola bilir? Aqlım kesmey.

Saniye Devletovğa çevirilirip:

– İşke Darbali qarışmağandırımı? – dep soradı. – Çünki hizmetten çıkarılğanına pek ıncınğan edi.

– Yoq, canım. Darbali bunu beceralmaz. – O başını sarqıtaraq, eki qolunu yanaqlarına tayadı: – büro benim meselemn eki saat oğraştı, – dep, sözünü devam etti. – Maña öyle keldi ki, malümatnı bergen adam iç bir şey qaçırmağan. Cafer Seydametteki hizmetim, Herson polkundaki poruçik vazifem hususunda söylenildi. Matrosnıñ öldürilüvi işini maña yüklediler. Qaydan eşitkenler bilmeyim... Endi er şey bitti. Biletimni de tutıp aldılar. İş tezden makemege tüşecek:

– Makeme deysiñ, öylemi?

– Ebet, teri meselesini de añlağanlar.

– Aman, ya Rabbi... Ne müşkül vaziyet. Söyle, biz ne yapacaqmız? Bundan qurtulmanıñ yolu barmı?

– Hayır. Endi bir çare yoq. İster-istemez boyun egmek gerek. Bizge yardım elini uzatacaq kimse qalmadı. Ebet, kimse qalmadı.

– Pek qıçırma, canım. Eşitirler.

– Eşitsinler. Devletov işke kirişkende, iç bir zaman qorqmadı. O, adımını daima qaviy basa keldi. Makeme... barsın, makeme etsinler.

Sofada ayaq davuşları eşitildi. Devletov seskendi. Saniye deral sofağa çıqtı. Elinde çemodanınen Abibulla ve artından nasıldır bir qız merdivenden yuqarı çıqayata ediler.

Saniye ayrette qaldı:

– Oğlum, seni tünevin bekledim, – dedi. – Bu afatqa nasıl dayandıñ? Kir, kir içerige!

Abibulla Suleymanoviç çemodannı sofada qaldırdı, Leylâğa:

– Buyur, çekinme, – dedi. – Artıq öz evimizde bulunamız.

Adeti üzre Devletov, Abibulla yoldan kelgende, onı yıllarnen körmegen kibi, sağınp, sıñırsız quvançnen qarşılای turğan. Şimdi oña ökünçnen baqtı, zornen eşitilir derecede “hoş keldi” ayttı, qızğa yalnız bir defa köz taşladı.

Abibulla Suleymanoviç, Leylânıñ elinden tuttı:

– Tanış oluñız, – dedi. – Keliniñiz Leylâ Talib-zade. – Lâkin babasınıñ indemey turğanına tarsıqıp: – Sizge ne oldı? – dep soradı. – Yüzüñiz kederli körüne. Yoqsa maña darıldıñızımı, baba?

Devletov dalğın bir davuşnen cevap berdi:

– Endi yigirmi sekiz yaşıña keldiñ. Özüñe ayaqtaş tapmağa borclu ediñ. İşte, tapqansıñ. Öyle olğanda, men yalnız sevinmelim. Susıp turuvıma raatsızlanasıñ, öylemi? Bunıñ emiyeti yoq. Bahıtlı oluñız.

– Siz de sağ oluñız. Lâkin sizniñ azaplı körünişiniz bar. Onıñ sebebi olmalıdır. Baba, niçün söylemeysiñiz? Aceba evniñ içinde er zaman böyle ceennem tıñlığı üküm süremi edi?

– Bilem. Evniñ körgeni yalnız sevinç, saadet edi. Şimdi öyle vaqıt keldi ki, susmaq ve diñlenmek, ilerisi nenen bitecegini bilmek gerek oldı. Oğlum, sen yaşsıñ. Saña bu hususta fikir yormağa acet yoq. Menden cevap qıdırma!

Devletov bu sözlerni söylegen soñ tekrar sustı. Minder üstündeki tütün qutusını alıp cebine qoydı, tüşünceli-tüşünceli azbarğa çıqıp ketti.

Saniye, kelinini peşine alıp, musafir odasına çıqtı.

Arası on daqqa keçmedi, sofağa baqqan pencere qaqlıdı, tıšta yaş oğlançiq köründi. Abibulla Suleymanoviç çıqqanda, aldında Nikonorniñ oğlu tura edi.

– Ne haber? – dep soradı. – İçke niçün kirmeysiñ?

Bala elindeki küçük kâğıtçıqını uzatıp:

– Bunı Üsniye aptem yolladı, – dedi. – Cevabını alıp kelirsiñ, dedi.

Abibulla Suleymanoviç ayatnıñ aralıq qalğan qapısına diqqatnen közetip alğan soñ:

– Üsniye apteñe, tezden özüm baracağımı söyle! – dedi. – Aydı, çap!

Bala ğayıp olup ketti. Artından Abibulla Suleymanoviç ayanladı. Üsniyeni tenbilemek gerek edi. Çünki ileride kim bilir, neler çıkar?!

Saniye apte sağ taraftaki qapını açtı, Leylâğa:

– Bunda Abibulla yaşay, – dedi. – Kir, raatlan. Uzaq yoldan keldiñ, yorulğansındır.

Leylâ sabırlı sürette içeri kirdi, artından qapı öz başına qapalıp ketti.

Odanıñ tabanına dülber, Buhara kilimi töşelgen, divarlarına süzene tutulğan, tördeki köşede geniş krovat ve sol divarnıñ qarşısında yazı stolu buluna edi.

Pencerege yaqın kelip, tışarısını seyir etmek istedi, divarda Abibulla Suleymanoviçniñ bala ekende çıqartqan resmini esledi. Ayaq üstünde, onıñ qarşısında tüşünip qaldı.

Bu ziyetli oda, bu cilveli körüniş oña: “İşte seniñ ayatıñ mında. Sen bu evde bahtiyar olacaqsıñ”, – degen kibi keldi. Qalbinde sevinç asıl oldı, yüzü külümsiredi.

“Ebet, men çoq bahıtlım, dep tüşündi, – “aqiqiy ömürge şimdi yolum açıldı”.

Şay der eken sofadaki qapı qağıldı. Leylâ birden seskendi, çıqmaq istedi, soñra toqtaldı. Qapı tekrar qağıldı. Leylâ qomşu odanıñ qapısını aralıq etip baqtı, Saniye apte yoq edi. Evde yalıñız qalğanına taaciplendi. Sofağa çıqtı. Aldınla qart çingene qadını peyda oldı.

Onıñ közleri içeri oyulup ketken, qaverenki yüzü bürüşken, özü de üşüse kerek, burnunu terenden çekip aldı, yamavlı eski şalını omuzları üzerine tüşürdi, ceviz pitağından yapılgan çubuğımı tartıp, ağızından tütün burumını çıqardı, külümsiredi:

– Saniye evdemi? – dep soradı.

– Evde olmalı, – dedi Leylâ. – Sizge acele kerekmi?

– Ebet de, acele kerek, – dedi. Çingene izin sorap turmay, içeri soquıldı. – Çeñgem qarıştı, – balam, – dedi. – Alla saqlasın. Bu nedir?! – Deral sobanıñ yanına çekti, ayaqlarını aldına uzatıp qızdırmağa başladı.

Leylâ ayatını, musafir odasını, sofanı, kilerni közden keçirdi, Saniyeni tapmay qayıtıp keldi.

– Yoqmı? – dep soradı çingene. Leylâ onıñ morarğan közlerine telâşnen ba-qaraq:

– Yoq, – dep cevap berdi. – Şimdi mında edi. Yoqsa qomşuğa çıqtımı?

– Qızım, sen menden saqınma, – dedi çingene. Bu evge birinci kere kelmeyim. Men Saniyeniñ qonağım. Sen musafirsıñmi, nesiñ?

Leylâ omuzlarını sıqtı:

– Nasıl dep aytayım sizge? Şimdilik... ebet de, musafirim.

– Şimdilik... niçün şimdilik?

– Çünki mında qalmamnıñ itimalı da bar, – dep külümsiredi.

– Balam, Suleymanıñ kelini degilsıñmi?

– Ebet, kelinim.

Çingene uzun çubuğünü çırıldatıp, terendei tartqan soñ, qaşlarını tükledi, çubuğundan çıqqan tütüğe baqıp susıp qaldı.

Birazdan, sofağa çıqqan pencerege ve qomşu odanıñ qapısına köz taşladı, çubuğünü ağızından çıqarıp, sobanıq aldına külünü qaqtı.

– Kerçekten de, Abibullanıñ apayısıñmı? – dep soradı. – Doğrusını söyle!

– Canım, sizni aldatıp ne tapacağım?

– Öyle olsa, sözüme cevap ber: Üsniye degen apay aqqında iç bir şey eşitmediñmi?

– Nasıl Üsniye?

– Şeerde Abibulla, Üsniyege evlenecek deten haber keze. Epimiz öyle belley edik. Çünki...

– Men iç bir şey añlamayım. Nasıl Üsniye? Menim adımnı qarıştırğanlardır...

– Yoq, yoq... Üsniye, rametli Mansurnıñ apayı... Qarıştırğanları ne endi?... Beş-altı aydan berli ekisi apaynen-aqay kibi yaşay keldiler. Yañılmasam endi... yüklü...

Leylâniñ qaşlarında asabiy areketler duyulup başladı. O qızardı, terledi.

– Yenge, siz yalan aytmasıñızımı? – dedi. – Esiñizni toplañız.

– Tilim qurusın, qızım. İnanmasıñ, şaymı? Söyle, bu daqqada Abibulla qayda? Erinmeseñ, cür köstereyim. Şimdi Usaiyeniñ qapısı aldından keçkende anda aqayınıñ sesini eşittim. Ebet, ebet...

Şkafınıñ yanında cansız kibi qatıp qalğan Leylâniñ elleri qaltıradı, vücudına qaynağan suv tökülgen kibi keldi. Eger bu doğru olsa, yenge... – dep ağlamsıradı.

– Demek, men aldattım... Yoq, Abibulla bu insafsızlıqı yapmaz. Bu işte bir añaşılmamazlıq olmalı?

– Maña seniñ yüregiñni yaqmaq zevqlı degil, – dedi çingene. – Lâkin, körgenimni aytmaq kerekim. Civan bir qızıñ. Saña yazıq olur. Bu cadı yalan söyledi dep tüşünseñ, qomşulardan sora, saña doğrusını ayırlar. Şeerde Devletovların bilmegen yoq. Olar canbazlıqta pek namlılar. Dünyada yaşamağa bilgenler çoq, balam. Ne de çoq ya... Aydı, qasevetlenme, qızım. Añaşıla Saniye yaqında kelmeycek. Kireyim – baqayım, Saniye ne yapa eken degen edim. Ketmeli. Ağlama, qızım. Saña bu haberlerni ne için aytım bilmem? Sağlıqnen qal!

Çingene ellerinen setke yapışaraq, büyük zametnen yerinden qalqtı, çubuğını belindeki bavına soqtı, şalını yapınıp çıqıp ketti.

Leylâ çoq vaqıtqa qadar özünüñ nege oğrağanını bilalmay oturdu. Soñra asqıçtan paltosını alıp üstüne kiydi, ayatta qaldırğan çemodanını eline alaraq, terenden köküs keçirdi, öz-özüne:

– Men artıq bahıtı taptım bellegen edim, – dedi. – Kör, neler eşittim! – Bir bala kibi aldanğanım. Tatlı sözlerge, nezaketli muamelelerge esir tüşkenim. Albu ise, bularnıñ episi yaşlığımni kirlemek için eken. Ebet, bular alçaqçasına izlenilgen maqsat eken. Men Abibullanı medeniy kişi esap ettim. Onıñnen bahtiyar olurım, parlaq bir ayat qurarş belledim. Bütün yaznı, kelecetniñ saadetli duygularınen fikren yaşap, hayallanıp keçirdim. Ah, benim ne de zengin ümütlerim bar edi. Dünyada özümni eñ bahıtlı adam sayğan edim. Şimdi er şey elâk oldı. Er şey tumanğa qarıştı. Ne yapmalı? Başımniñ yazısı eken... Abibulla evde yoq. Demek, anda ketti? Babasınıñ da maña suvuq baqışları bundan sebep eken. Bu arada Saniye kirdi.

– Saña ne oldı, Leylâ? Sen ne yapasıñ?

Leylâ toqtaldı:

– Bir şey de. Söyleñiz, Abibulla qayda?

– Bilmeyim, qızım. Şeerge çıqqandır daa.

– Aysa, Üsniye degenleri kim ola? Saniye taaciplendi.

– Üsniyemi? Üsniye Mansurnıñ...

– Abibulla onıñnen yaşay edimi, aytıñız?

– Bilmeyim. Ğaliba, aralarında bir şeyler bar edi. Lâkin endi...

Leylâ sustı. Aqırın-aqırın merdivenden aşağı tüşti, araba qapınıñ yanına barganda toqtalıp:

– Añaşıla, benim mında kerekligim yoq eken. Bilmedim, –dedi.– Oğluñızğa seyleñiz, yapqan eyiligi için sağ olsun!

Saniye alel-acele aşağı tüşti, araba qapınıñ küçük qanatından yolğa başını çıkarıp, tekrar;

– Leylâ! Bu ne demek ola? – dep qıçırdı. –

Qayda ketesiñ? Lâkin tışta qar boranı içinde kimseni körmedi.

Oña kimse davuş bermedi. Başını aşağı salındırıp, ğamlı-qasevetli sürette artına qayttı..

Abibulla Suleymanoviç evge keç keldi. Anasından ümütsiz haberni eşitken soñ, deral yolğa alıp cuvurdu.

Ne fayda? Gece saat üç qararlarında. çırayı ap-aq kesilgen, quvetten tüşken bir alda, sallana-sallana yalıñız qaytıp keldi. Evde kimsenen laqırdı etmey, özünüñ odasına kirerek, setniñ üzerine cansız kibi serilip qaldı.

* * *

Cumaertesi küñü aqşam qaranlığı çöküp başlağan maalde, ekspress Qırım çölleriñi ozıp, Coñğar köprüsine yaqınlaşa edi. Halqara vagonınıñ kupesinde yımşaq, beyaz divan üzerinde ayaqlarını haçlap oturğan yaş kişi yerinden köterildi, pencereden tışqa közetti. Tışta yeşergen çöl, ufaqlı-irili göller, mamur aşlıq ızanları tazerip, ğururlanıp tura ediler.

– Vaqıt ne qadar çabik ötip ketti, – dep öz başına söylendi. – Keçken sene bu maalde, işte bu yerden keçerken, sevinç tolu yüregimnen ğururlı başımni tim-tik tutup, Qırımğa baba toprağına keleyatqanım hatırında. Şimdi neye... o ğururdan, o sevinçten bir eser qalmadı. Men tabiatniñ qanunını ögrenen edim. Men seadet merdiveni boyu büyük cesaretnen köterilmekte edim. Taqdir meni yolumdan saptırdı. Dünya seni... Başım ne qadar çoq qalabalıq kördi...

XVI

“Ya Üsniyege ne oldu?” – dep sorarsıñız. İnsanlar için iç bir vaqıt fenalığı düşünmegeni, saf göñüllü bu qadınğa ne ola bilir? Üç yıl evel Qırımniñ çöl rayonlarından birinde ambulatoriyağa işke kirgen edi. Şimdi pek güzel yaşay, deyler.

Darbali deseñ... O da ciddiy adam olıp ketti.

Bugün üyle zamanında Canköy vokzalına, sırttan poyezd kelip yanaştı.

Başına yünlü, beyaz beret ve üstüne baarlık kök palto kiygen qız yedinci vagonniñ qapısındaki konduktorğa biletini kösterip, acele-acele içeri kirdi.

Qız yer tapıp yerleşkence poyezd köçti. Vagonda er şey özünüñ nizamınca edi. Yolcularniñ kimisi yuqlay, kimisi domino oynay. Lâkin halqniñ ekserisi arbiy adamlar edi.

Sarabuz yaqınladı. Sağ ayağı bintnen sarılı bir qızıl asker, qoltuq tayaqlarinen yavaş-yavaş qapığa doğru cürgende, niçündür diqqatı qızniñ yüzüne toqtatıp, oña ereslenip-ereslenip baqtı ve yüzünde ümitsizden qızarıntı asıl oldu. Yoluna devam etmege oñaytladı, lâkin tekrar toqtaldı, qızğa soñki kere köz taşladı.

Soñra:

– Leylâ sensiniñmi? – dep qıçırıp ciberdi.

Leylâ askerge çevirildi, kim ekenini birden farqlap olamay, taaciplendi; yaşniñ qalın, qara qaşlarını, tögerek, tolu betini eslegenı kibi, askerniñ quçağına atıldı, onıñ yorğun közlerine baqıp:

– Bekir... sevimli Bekir, – dep ağlamsıradı, – Bu nasıl vaziyet? Sen yaralısnıñmi?!

Bekir terenden kökü keçirdi:

– Ebet, yaralım. Ciddiy yaralım.

– Ne qadar ümitsiz rastkeliş! Bekir, men seniñ aldında qabaatlım. Bekir...

– Sus, Leylâ! Bu hususta ayrıca sözüme olacaq. Qaydan kelesiñ, söyle?

– Kerçten.

– Niçün Kerçten?

– Çünki anda çalışam. Bekir, qayda yaralandıñ?

– Frontta bulundım. Lâkin bu uzun tarih...

– Yarañ büyükmi?

– Dört parmağımmı snarâd aldı.

– Aman... ne büyük deşet...

Leylâ hayli vaqıt düşünip turğan soñ:

– Sen, belki eşitkendirsiniñ, – dedi. – Abibulla meni...

– Kerekmey, canım. Maña bu aqta söyleme. Episini bilem. “Qıymetli... Abibulla Suleymanoviç”... Balalıqtan berli düşüncesi – “yükselmek, ve yükselmek” edi. Bundan beş sene evel bağçada qaysı teregi túbünde qonuşqanda, – “İdeal... insanda ideal olmalı. Men merdivenge mindim, ideallarımniñ yüksekliklerine köterilem. Ebet, merdiven boyu ep köterilem. İnsan oğlu köterilmeli, yükselmeli”, degen edi.

Buña sözüme yoq, lâkin merdivenniñ diger bir hususiyetini unutqan edi. Merdivenge onıñ kibi çıqqan adam, mıtlaqa tüşmege de borclu.

Unut... bu facialı tarihni unut, Leylâ! Bekir saña evelki kibi sadıq qaldı. Frontta seni çoq ayta turğan edim. Söyle, maña yalıñız bir söz söyle... Yüregiñde benim için, az da olsa, muabbetni añdırğan alâmet qaldımı? Aceba men seniñ işançınıñ qazana bilecegimmi? Söyle!

Leylâ başını aşağı egiltti, közlerinden yaşları tıgırıp tüştiler. Bu esnada onıñ hayalında Taşkenttekn ömrü canlandı, Qalbinde uyanğan azaplı düşüncelerini ebediyen kömmek ve olarnı tekmil unutmaq niyetinen, sevimli közlerini yavaştan açtı:

– Hayır, seniñ için göñlümdeki muabbetim sönmedi. – dedi. – İşte, benim yüregim. Al! O, artıq seniñ!

1940 s.